

Οι Ακολουθίες των Μεγάλων Ωρών

Ιστορία και Θεολογία

π. Στέφανος Αλεξόπουλος
Catholic University of America
Washington DC, ΗΠΑ.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Αντικείμενο της παρούσης μελέτης είναι η εξέταση της ιστορίας και της θεολογίας των Ακολουθιών των Μεγάλων Ωρών.¹ Με τον όρο Ακολουθίες των Μεγάλων Ωρών εννοούμε τις Ακολουθίες της Πρώτης, Τρίτης, Έκτης και Ενάτης Ώρας της Μεγάλης Παρασκευής, της παραμονής των Χριστουγέννων και της παραμονής των Φώτων. Η παρούσα μελέτη δεν φιλοδοξεί να εξαντλήσει το θέμα – αυτό άλλωστε είναι αδύνατο λόγω του περιορισμένου διαθέσιμου χρόνου και χώρου. Θα προσπαθήσουμε όμως να σκιαγραφήσουμε την ιστορική εξέλιξη των ανωτέρω ακολουθιών και να επιχειρήσουμε μια πρώτη προσέγγιση ως προς το θεολογικό περιεχόμενο και μήνυμα αυτών των ακολουθιών.

---

¹ Σύμφωνα με το πρόγραμμα του ΙΕ' Πανελληνίου Λειτουργικού Συμποσίου της Ειδικής Συνοδικής Επιτροπής Λειτουργικής Αναγεννήσεως της Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος, το θέμα που μου ανατέθηκε ήταν «Οι Ακολουθίες των Ωρών και των Μεγάλων Ωρών: Ιστορία και Θεολογία». Το πρώτο μέρος της εισήγησης με τίτλο «Οι Ακολουθίες της Πρώτης, Τρίτης, Έκτης και Ενάτης Ώρας: Ιστορία και Θεολογία» έχει δημοσιευθεί. Η παρούσα εργασία με αντικείμενο τις Μεγάλες Ώρες αποτελεί συνέχεια και ολοκλήρωση του θέματος.

Γ. ΟΙ ΑΚΟΛΟΥΘΙΕΣ ΤΩΝ ΜΕΓΑΛΩΝ ΩΡΩΝ

Οι ακολουθίες των Μεγάλων Ωρών είναι ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της Μεγάλης Παρασκευής,² και οι αρχές τους θα αναζητηθούν στη λειτουργική παράδοση της Εκκλησίας των Ιεροσολύμων (βλ. Γ.1). Κατ' επέκταση και μίμηση των Μεγάλων Ωρών της Μεγάλης Παρασκευής, οι παραμονές των Χριστουγέννων³ και των Θεοφανείων⁴ απέκτησαν και αυτές δική τους Ακολουθία των Μεγάλων Ωρών (βλ. Γ.2). Αρκετά αργότερα έγινα μια προσπάθεια σύνθεσης κατά μίμησης και Ακολουθίας των Μεγάλων Ωρών για την Παρασκευή προ της Πεντηκοστής, χωρίς όμως επιτυχία (βλ. Γ.3).

Γ.1 Μεγάλες Ώρες της Μεγάλης Παρασκευής

Στη σημερινή λειτουργική πράξη, οι Μεγάλες Ώρες της Μεγάλης Παρασκευής τελούνται η μία συναπτώς της άλλης και ακολουθούν την εξής διάταξη. Με υπογραμμισμένα στοιχεία έχω σημειώσει στον παρακάτω πίνακα τα κοινά στοιχεία μεταξύ των Μεγάλων Ωρών και των κανονικών Ωρών.⁵

ΠΙΝΑΚΑΣ 7

Οι Μεγάλες Ώρες της Μεγάλης Παρασκευής στο Ισχύον Τριώδιον

ΠΡΩΤΗ	ΤΡΙΤΗ	ΕΚΤΗ	ΕΝΑΤΗ
<u>Ἐναοξίς</u>			
<u>Τρισάγιον</u>	<u>Τρισάγιον</u>	<u>Τρισάγιον</u>	<u>Τρισάγιον</u>
<u>Δεῦτε</u>	<u>Δεῦτε</u>	<u>Δεῦτε</u>	<u>Δεῦτε</u>
<u>προσκυνήσωμεν</u>	<u>προσκυνήσωμεν</u>	<u>προσκυνήσωμεν</u>	<u>προσκυνήσωμεν</u>
Ψ 5, 2, 21	Ψ 34, 108, 50	Ψ 53, 139, 90	Ψ 68, 69, 85
<u>Δόξα...καὶ νῦν</u>	<u>Δόξα...καὶ νῦν</u>	<u>Δόξα...καὶ νῦν</u>	<u>Δόξα...καὶ νῦν</u>
<u>Ἀλληλούια Χ3</u>	<u>Ἀλληλούια Χ3</u>	<u>Ἀλληλούια Χ3</u>	<u>Ἀλληλούια Χ3</u>
<u>Κύριε ἐλέησον Χ3</u>	<u>Κύριε ἐλέησον Χ3</u>	<u>Κύριε ἐλέησον Χ3</u>	<u>Κύριε ἐλέησον Χ3</u>

² Τριώδιον Κατανυκτικόν (Αθήνα: Αποστολική Διακονία της Εκκλησίας της Ελλάδος, 2001) 440-452.

³ Μηνაῖον τοῦ Δεκεμβρίου (Αθήνα: Αποστολική Διακονία της Εκκλησίας της Ελλάδος, 1999) 198-208.

⁴ Μηνაῖον τοῦ Ιανουαρίου (Αθήνα: Αποστολική Διακονία της Εκκλησίας της Ελλάδος, 1999) 56-66.

⁵ Τριώδιον Κατανυκτικόν, 440-452.

ΠΡΩΤΗ	ΤΡΙΤΗ	ΕΚΤΗ	ΕΝΑΤΗ
<u>Δόξα...</u> Σταυρωθέντος σου Χριστέ <u>Καὶ νῦν...</u> <u>Τὶ σὲ καλέσωμεν ...</u> Ἰδιόμελα: Σήμερον τοῦ ναοῦ... Χ2 Ψ 2:1 Ὡς πρόβατον ... Ψ 2:2 Ὡς πρόβατον... Δόξα... Τοῖς συλλαβοῦσί σε... Καὶ νῦν... τὸ αὐτό.	<u>Δόξα...</u> Κύριε, κατέκρινάν σε οἱ Ἰουδαῖοι... <u>Καὶ νῦν...</u> <u>Θεοτόκε, σὺ ἦ</u> <u>ἄμπελος</u> Ἰδιόμελα: Διὰ τὸν φόβον...Χ2 Ψ 5:2 Πρὸ τοῦ τιμίου ... Ψ 5:3 Πρὸ τοῦ τιμίου ... Δόξα... Ἐλκόμενος ... Καὶ νῦν... τὸ αὐτό.	<u>Δόξα...</u> Σωτηρίαν εἰργάσω ἐν μέσῳ ... <u>Καὶ νῦν...</u> <u>Ὅτι οὐκ ἔχομεν ...</u> Ἰδιόμελα: Τάδε λέγει κύριος ... Χ2 Ψ 68:22 Οἱ νομοθέται ... Ψ 68:2 Οἱ νομοθέται ... Δόξα... Δεῦτε χριστοφόροι ... Καὶ νῦν... τὸ αὐτό.	<u>Δόξα...</u> Βλέπων ὁ ληστής τὸν ἀρχηγόν... <u>Καὶ νῦν...</u> <u>Ὁ δὲ ἡμᾶς γεννηθεῖς...</u> Ἰδιόμελα: Θάμβος ἦν κατιδεῖν.Χ2 Ψ 21:19 Ὅτε σε σταυρῶ... Ψ 68:22 Ὅτε σε σταυρῶ... Δόξα... Καὶ νῦν... Σήμερον κρεμάται ἐπὶ ξύλου...
Προκείμενον ἤχος δ' Ψαλμὸς 40:7, 4 Ζαχαρίου 11:10-13	Προκείμ. ἤχος πλ.α' Ψαλμὸς 37:18, 2 Ἡσαΐου 50:4-11	Προκείμενον ἤχος δ' Ψαλμὸς 8:2α, 2β Ἡσαΐου 52:13-54:1	Προκείμ. ἤχος πλ.β Ψαλμὸς 13:1, 3β Ἰερεμίου 11:18-23, 12:1-5, 9-11, 14-15. Ἐβραίους 10:19-31 Ἰωάννης 19:23-37
Γαλάτας 6:14-18 Ματθαῖος 27:1-56	Ῥωμαίους 5:6-10 Μάρκος 15:16-41	Ἐβραίους 2:11:18 Λουκᾶς 23:32-49	Ἐβραίους 10:19-31 Ἰωάννης 19:23-37
<u>Ψ 118:133-135, Ψ 70:8</u> <u>Τρισάγιον</u> Τὸν δὲ ἡμᾶς σταυρωθέντα...	<u>Ψ 67:19δ-21^α</u> <u>Τρισάγιον</u> Τὸν δὲ ἡμᾶς σταυρωθέντα...	<u>Ψ 8β-9</u> <u>Τρισάγιον</u> Τὸν δὲ ἡμᾶς σταυρωθέντα...	<u>Ψ Δαν. 3:34-35</u> <u>Τρισάγιον</u> Τὸν δὲ ἡμᾶς σταυρωθέντα...
<u>Κύριε ἐλέησον Χ40</u> <u>Ὁ ἐν παντὶ καιρῷ...</u> <u>Κύριε ἐλέησον Χ3</u> <u>Δόξα ... καὶ νῦν...</u> <u>Τὴν τιμιωτέραν ...</u> <u>Ἐν ὀνόματι κυρίου...</u>	<u>Κύριε ἐλέησον Χ40</u> <u>Ὁ ἐν παντὶ καιρῷ...</u> <u>Κύριε ἐλέησον Χ3</u> <u>Δόξα ... καὶ νῦν...</u> <u>Τὴν τιμιωτέραν ...</u> <u>Ἐν ὀνόματι κυρίου...</u>	<u>Κύριε ἐλέησον Χ40</u> <u>Ὁ ἐν παντὶ καιρῷ...</u> <u>Κύριε ἐλέησον Χ3</u> <u>Δόξα ... καὶ νῦν...</u> <u>Τὴν τιμιωτέραν ...</u> <u>Ἐν ὀνόματι κυρίου...</u>	<u>Κύριε ἐλέησον Χ40</u> <u>Ὁ ἐν παντὶ καιρῷ...</u> <u>Κύριε ἐλέησον Χ3</u> <u>Δόξα ... καὶ νῦν...</u> <u>Τὴν τιμιωτέραν ...</u> <u>Ἐν ὀνόματι κυρίου...</u>
<u>Ὁ Θεὸς οἰκτειρήσαι ...</u> <u>Χριστὲ τὸ φῶς τὸ</u> <u>ἀληθινόν...</u>	<u>Ὁ Θεὸς οἰκτειρήσαι ...</u> <u>Δέσποτα Θεέ, Πάτερ</u> <u>παντοκράτορ...</u>	<u>Ὁ Θεὸς οἰκτειρήσαι ...</u> <u>Θεὲ καὶ Κύριε τῶν</u> <u>δυνάμεων...</u>	<u>Ὁ Θεὸς οἰκτειρήσαι ...</u> <u>Δέσποτα ... ὁ</u> <u>μακροθυμήσας...</u>
			Μακαρισμοὶ κ.τ.λ.

Παρατηρούμε αμέσως ὅτι οἱ Μεγάλες Ὁρες τῆς Μεγάλῃς Παρασκευῆς στηρίζονται
 στη δομὴ τῶν καθημερινῶν Ὁρῶν με ἐπιπρόσθετα στοιχεῖα τὰ ἀναγνώσματα καὶ τὴν

υμνολογία, και με μια διαφορετική επιλογή τρίψαλμου η οποία ναι μεν διατηρεί έναν ψαλμό (Ψ 5 στην πρώτη, Ψ 50 στην τρίτη, Ψ 85 στην ενάτη) ή δύο ψαλμούς (Ψ 53 και Ψ 90 στην έκτη) από την Ακολουθία των Ωρών των καθημερινών αλλά επιλέγει και άλλους ψαλμούς με θεματολογία σχετική με αυτήν της Μεγάλης Παρασκευής (όπως π.χ. ο Ψ 21 ο οποίος περιέχει τον στίχο 19: «διεμερίσαντο τὰ ἱμάτιά μου ἑαυτοῖς, καὶ ἐπὶ τὸν ἱματισμὸν μου ἔβαλον κλῆρον»)⁶.

Γ.1.1 Το Οδοιπορικό της Εθερίας

Οι αρχές των Ακολουθιών των Μεγάλων Ωρών πρέπει να αναζητηθούν στην λειτουργική παράδοση των Ιεροσολύμων και πιο συγκεκριμένα σε αυτή του Ναού της Αναστάσεως. Το Οδοιπορικό της Εθερίας μας παρέχει μια περιγραφή των ακολουθιών της Μεγάλης Παρασκευής στο Ναό της Αναστάσεως τον 4^ο αιώνα. Μας αναφέρει λοιπόν η Εθερία ότι μέχρι την έκτη ώρα γινόταν η προσκύνηση του τιμίου σταυρού. Στην έκτη ώρα ο κόσμος μαζευόταν στο αίθριο που υπήρχε μεταξύ του Γολγοθά και του Ναού της Αναστάσεως ανεξαρτήτως καιρού. Ο θρόνος του επισκόπου τοποθετούνταν ενώπιον του Σταυρού, και μεταξύ έκτης και ενάτης ώρας γίνονταν αναγνώσματα από τις Γραφές. Η Εθερία μας δίνει και την περιγραφή αυτής της ακολουθίας. Από αυτήν την περιγραφή μπορούμε να σκιαγραφήσουμε την δομή αυτής της ακολουθίας:

- Ψαλμοί
- Αναγνώσματα

---

⁶ Για το θέμα της επιλογής των ψαλμών, βλέπε Sebastia Janeras, *Le Vendredi-Saint dans la tradition liturgique byzantine*. Studia Anselmiana 99-Analecta liturgica 13 (Rome: Pontificio Ateneo S. Anselmo, 1988) 325-327. Οι ψαλμοί 50 για την τρίτη ώρα, 90 για την έκτη, και 85 για την ενάτη απαντώνται σε όλες τις πηγές. Οι ψαλμοί 2, 5, και 40 εμφανίζονται με μεγάλη συχνότητα στην πρώτη ώρα. Για τους υπολοίπους ψαλμούς υπάρχει μια ποικιλία.

- ο Προφητικά
- ο Αποστολικά
- ο Ευαγγελικά
- Ύμνοι και Ωδές
- Ευχές

Μας ενημερώνει η Εθερία ότι η θεματολογία όλων των αναγνωσμάτων σχετιζόταν με το Πάθος και τη Σταύρωση του Χριστού με σκοπό να αναδειχθεί το γεγονός ότι, ότι έγινε είχε ήδη προφητευτεί στην Παλαιά Διαθήκη, και ότι προφητεύτηκε πραγματοποιήθηκε. Η ακολουθία αυτή κατέληγε με την ανάγνωση του σχετικού χωρίου από το κατά Ιωάννην Ευαγγέλιο όπου ο Ιησούς παραδίδει το πνεύμα του, με μια σχετική ευχή και την απόλυση να ακολουθεί.⁷

Γ.1.2 Το Αρμενικό και Γεωργιανό Εκλογάδιο

Το Αρμενικό Εκλογάδιο⁸ μας δίνει πληροφορίες ικανές ώστε να έχουμε μια πιο πλήρη εικόνα σχετικά με αυτήν την ακολουθία που ελάμβανε χώρα την έκτη ώρα στον Γολγοθά (*ante Crucem*). Η ακολουθία απαρτιζόταν από οκτώ τμήματα, με το κάθε τμήμα να αποτελείται από ένα ψαλμό, ένα προφητικό ανάγνωσμα, ένα αποστολικό ανάγνωσμα και μια ευχή. Τα τελευταία τέσσερα τμήματα είχαν και ένα ευαγγελικό ανάγνωσμα, ένα από κάθε ευαγγελιστή, με τη σειρά που βρίσκονται στο Ευαγγέλιο (Ματθαίος, Μάρκος, Λουκάς, Ιωάννης). Πιο συγκεκριμένα, βρίσκουμε την εξής διάταξη:⁹

---

⁷ Maraval, *Égérie*, § 37.

⁸ Αρμενική μετάφραση ελληνικού πρωτοτύπου, αρχών 5^{ου} αιώνα, πολύτιμη πηγή πληροφοριών για την λειτουργική των Ιεροσολύμων· βλέπε Athanase Renoux, *Le Codex Arménien Jérusalem 121 Patrologia Orientalis* 35.1, no. 163 and 36.2, no. 168 (Turnhout: Brepols, 1969, 1971).

⁹ Renoux, *Le Codex Arménien* 36.2, 145. Η παράθεση αυτή βασίζεται στον Janeras, *Le Vendredi-Saint* 191-193.

1. Ψ 34 με εφύμνιο Ψ34:11
 Ζαχαρία 11:11-14 [1]
 Προς Γαλάτας 6:14-18 [2]
 Ευχή με γονυκλισία

2. Ψ 37 με εφύμνιο 37:18
 Ισαΐας 3:9β-15 [3]
 Προς Φιλιππισίους 2:5-11 [4]
 Ευχή με γονυκλισία

3. Ψ 40 με εφύμνιο 40:7β
 Ισαΐα 50:4-9 [5]
 Προς Ρωμαίους 5:6-11 [6]
 Ευχή με γονυκλισία

4. Ψ 21 με εφύμνιο 21:9
 Αμώς 8:9-12 [7]
 Προς Κορινθίους Α 1:18-31 [8]
 Ευχή με γονυκλισία

5. Ψ 30 με εφύμνιο 30:6
 Ησαΐας 52:13-53:12 [9]
 Προς Εβραίους 2:11-18 [10]
 Ματθαίος 27:1-56 [LA – P: 27:3-56] [11]
 Ευχή με γονυκλισία

6. Ψ 68 με εφύμνιο 68:22
 Ησαΐας 63:1-3 [12]
 Προς Εβραίους 9:11-28 [13]
 Μάρκος 15:1-41 [LA – P: 15:16-41] [14]
 Ευχή με γονυκλισία

7. Ψ 87 με εφύμνιο 87:5-6β
 Ιερεμίας 11:18-20 [15]
 Προς Εβραίους 10:19-31 [16]
 Λουκάς 22:66-23:49 [LA – P: 23:32-49] [17]
 Ευχή με γονυκλισία

8. Ψ 101 με εφύμνιο 101:2
 Ζαχαρίας 14:5-11 [18]
 Προς Τιμόθεον Α 6:13-16 [19]
 Ιωάννης 19:16β-37 [LA – P: 19:25-37] [20]
 Ευχή με γονυκλισία

Η ακολουθία αυτή μαρτυρείται και στο Γεωργιάνο Εκλογάδιο.¹⁰ Λαμβάνει χώρα την ίδια χρονική περίοδο (από έκτης έως ενάτης ώρας) στο ίδιο μέρος (Γολγοθάς). Τα αναγνώσματα είναι τα ίδια, με μικρές διαφορές στη έκτασή τους. Το νεό όμως στοιχείο που εισάγει το Γεωργιανό Εκλογάδιο είναι μια σειρά 12 ιδιόμελων τροπαρίων (dasadebelni). Σε πρώτη φάση, τα 12 αυτά τροπάρια προτάσσονται της παραπάνω διάταξης, αλλά αργότερα μοιράζονται, με τα τέσσερα πρώτα μόνο να προτάσσονται.¹¹

Τα τροπάρια αυτά ονομάζονται σε μερικά χειρόγραφα και τροπάρια των παθών,¹² και είναι τα εξής:¹³

1. Σήμερον τοῦ ναοῦ τὸ καταπέτασμα ...
2. Ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγὴν ἔχθης ...
3. Τοῖς συλλαβοῦσί σε παρανόμως ...
4. Διὰ τὸν φόβον τῶν Ἰουδαίων ...
5. Πρὸ τοῦ τιμίου σου σταυροῦ ...
6. Ἐκκόμενος ἐπὶ σταυροῦ ...
7. Τάδε λέγει Κύριος τοῖς Ἰουδαίοις ...
8. Οἱ νομοθέται τοῦ Ἰσραήλ ...
9. Δεῦτε, χριστοφόροι λαοί ...
10. Θάμβος ἦν κατιδεῖν ...
11. Ὅτε τῷ σταυρῷ προσήλωσαν παράνομοι ...
12. Σήμερον κρεμάται ἐπὶ ξύλου ...

---

¹⁰ Γεωργιανή μετάφραση ελληνικού πρωτοτύπου, κειμένων 5^{ου} -8^{ου} αιώνα, πολύτιμη πηγή πληροφοριών για την λειτουργική των Ιεροσολύμων· βλέπε Michel Tarchnisvili, *Le grande lectionnaire de l'église Jérusalem (Ve-VIIIe siècle)* CSCO 188 Scriptores Iberici 9 (Louvain: E Typographeo Linguarum Orientalium, 1959).

¹¹ Janeras, *Le Vendredi-Saint*, 194-201.

¹² Janeras, *Le Vendredi-Saint*, 235-236

¹³ Για κριτική έκδοση των τροπαρίων αυτών βλ. Janeras, *Le Vendredi-Saint*, 236-248.

Γ.1.3 Το Τυπικό της Αναστάσεως

Το Τυπικό του Ναού της Αναστάσεως είναι πολύτιμη πηγή πληροφοριών για την λειτουργική ζωή της Αγίας Πόλεως των Ιεροσολύμων κατά την πρώτη χιλιετία.¹⁴ Για τις Ακολουθίες των Ωρών την Μεγάλη Παρασκευή αναφέρει τα εξής:

[1] «Καὶ τότε ἀνεβαίνει ὁ πατριάρχης καὶ οἱ μοναχοὶ οἱ Σπουδαῖοι ψάλλουσιν εἰς τὴν Ἁγίαν Κορυφὴν τὰς ὥρας καὶ τροπάρια τὰ δώδεκα συντόμως, ἵνα πάλιν νὰ καταβῆ: [2] ὀφείλει δὲ γενέσθαι ἡ ἀγία ζύμη οὕτως· ἵνα λάβῃ χαβάραν τριβομένην καὶ λυομένην καλῶς, καὶ τίθεται εἰς τὸν Ἅγιον Τάφον καὶ ῥανεῖ ἐπ’ αὐτὴν οἶνου καὶ ὕδατος καὶ ῥοδόσταμα, καὶ ζυμώσει αὐτήν καὶ ποεῖ αὐτὴ σταυροειδῶς, εἰς τὸν Ἅγιον Λίθον κατὰ μίμησιν, τὰς σφραγίδας ἃς ἐπέθηκεν ὁ Πιλάτος ἐπὶ τὸν λίθον τοῦ μνήματος τοῦ ἀγίου, καὶ σφραγίζει αὐτὰς ὁ πατριάρχης καὶ ἀγιάζει αὐτήν, καὶ κλειδώνει τὸν Ἅγιον Τάφον [3] καὶ ἔρχεται σὺν τῷ κλήρῳ ἔμπροσθεν τοῦ Ἁγίου Κρανίου διὰ τὰ τροπάρια. Σημαίνει σ’ ὥρα.

[4] ΣΥΝ ΘΕΩΙ ΑΚΟΛΟΥΘΙΑ ΤΩΝ ΩΡΩΝ ΚΑΙ ΤΑ ΤΡΟΠΑΡΙΑ

Ποίημα Σωφρονίου πατριάρχου Ἱεροσολύμων τοῦ ἀρχαίου καὶ φιλοσόφου

[5] Ὄφείλει οὕτως γίνεσθαι· ἵνα στήκουν οἱ μοναχοὶ τοῦ Ἁγίου Σάβα καὶ τοῦ Ἁγίου Θεοδοσίου καὶ τῶν λοιπῶν μοναστηρίων ἔσωθεν τοῦ Ἁγίου Γολγοθᾶ· ψάλλουν πρᾶξία φωνῆ· [6] καὶ ὁ πατριάρχης καὶ ὁ λοιπὸς κλήρος ἔξωθεν, ἔμπροσθεν τοῦ Ἁγίου Κρανίου, [7] ἵνα καὶ ἡμεῖς ψάλωμεν αὐτόθι. Ὁ διάκονος· «Εὐλόγησον Δέσποτα». Ὁ πατριάρχης· «Εὐλογημένη ἡ βασιλεία τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ».¹⁵

Στη συνέχεια, δίδεται η παρακάτω διάταξη για τις Ακολουθίες των Ωρών:

ΠΙΝΑΚΑΣ 8

Οι Ακολουθίες των Ωρών της Μεγάλης Παρασκευής στο Τυπικό της Αναστάσεως

ΠΡΩΤΗ	ΤΡΙΤΗ	ΕΚΤΗ	ΕΝΑΤΗ
Τρισάγιον Δεῦτε προσκυνήσωμεν Ψ 100 Ἀλληλούια Ὅτε οἱ ἔνδοξοι μαθηταὶ	Ψ 50 Ὅτε οἱ ἔνδοξοι μαθηταὶ Δόξα: Θεοτόκε σὺ ἢ ἄμπελος ἢ ἀληθινὴ	Ψ 90 Ὅτε οἱ ἔνδοξοι μαθηταὶ Ὅτι οὐκ ἔχομεν παρησίαν	Ψ 85 Ὅτε οἱ ἔνδοξοι μαθηταὶ Ὁ δὶ ἡμᾶς γεννηθεὶς ἐκ Παρθένου
Σήμερον τοῦ ναοῦ τὸ καταπέτασμα	Διὰ τὸν φόβον τῶν Ἰουδαίων	Τάδε λέγει Κύριος τοῖς Ἰουδαίοις	Θάμβος ἦν κατιδεῖν τὸν οὐρανοῦ

¹⁴ Βλ. Daniel Galadza, "Sources for the Study of Liturgy in Post-Byzantine Jerusalem (638-1187 CS)," *Dumbarton Oaks Papers* 67 (2013) 75-94.

¹⁵ Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, «Τυπικὸν τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις Ἐκκλησίας (Cod. XLIII S. Crucis),» *Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς Σταχυολογίας* 2 (1891) 1-254, ἐδῶ 147.

ΠΡΩΤΗ	ΤΡΙΤΗ	ΕΚΤΗ	ΕΝΑΤΗ
Στ. Ψ 2:1 Σήμερον τοῦ ναοῦ τὸ καταπέτασμα Στ. Ψ 2:2 Ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγὴν Στ. Ψ 3:2 Ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγὴν Στ. Ψ 3:3 Τοῖς συλλαβοῦσί σε παρανόμοις Δόξα...Καὶ νῦν Τοῖς συλλαβοῦσί σε παρανόμοις	Στ. Ψ 5:2 Πρὸ τοῦ τιμίου σου σταυροῦ Στ. Ψ 37:2 Πρὸ τοῦ τιμίου σου σταυροῦ Στ. Ψ 6:3 Ἐλκόμενος ἐπὶ σταυροῦ Στ. Ψ 37:16 (?) Ἐλκόμενος ἐπὶ σταυροῦ Στ. Ψ 7:3 Ἐλκόμενος ἐπὶ σταυροῦ	Στ. Ψ 16:8α Τάδε λέγει Κύριος τοῖς Ἰουδαίοις Στ. Ψ 16:9β Δεῦτε χριστοφόροι λαοὶ Στ. Ψ 9:2 Δεῦτε χριστοφόροι λαοὶ Στ. Ψ 9:3 Οἱ νομοθέται τοῦ Ἰσραὴλ Στ. Ψ 58:9 Στ. 58:12 Δοξα και νυν	Στ. Ψ 11:2 Θάμβος ἦν κατιδεῖν τὸν οὐρανοῦ Στ. Ψ 11:3 Ὅτε τῷ σταυρῷ προσήλωσαν Στ. Ψ 12:2 Ὅτε τῷ σταυρῷ προσήλωσαν Στ. Ψ 12:3 Σήμερον κρεμάται ἐπὶ ξύλου Στ. Ψ 21:17 Στ Ψ 21:17-18 Δοξα και νυν
Προκείμενον Ψ 40:7αβ Ζαχαρία 13:4-9 Προς Γαλάτας 6:14-18 Ησαΐας 3:9-15 Προς Φιλιππησίους 2:5-11 Προκείμενον Ψ 27:18, 2 Ματθαίος 27:1-32 Ψ 118:133	Προκείμενον Ψ 21:17, 8 Ησαΐας 50:4-8 Προς Ρωμαίους 5:6-11 Αμώς 8:9-12 Προς Κορινθίους Α 1:18-2:2 Προκείμενον Ψ 21:19, 2 Μάρκος 15:1-32 Ψ 67:20	Προκείμενον Ψ 30:6 Ησαΐας 52:13-53:12 Προς Εβραίους 2:11-18 Ησαΐας 63:1-3 Προς Εβραίους 9:11-28 Προκείμενον Ψ 68:22, 2 Λουκάς 22:66-23:49 Ψ 78:8	Προκείμενον Ψ 87:5, 2 Ιερεμίας 11:18-20 Προς Εβραίους 10:19-31 Ζαχαρίας 14:5-12 Προς Τιμόθεον 6:13-16 Προκείμενον Ψ 101:2,3 Ιωάννης 18:28-19:37

Μετά το ευαγγελικό ανάγνωσμα της ενάτης συνεχίζει το τυπικόν της Αναστάσεως ως εξής:

«Καὶ εὐθύς συναχθήσονται οἱ τρεῖς χοροὶ εἰς ἓνα χορὸν μέγαν, ἔμπροσθεν τοῦ Ἁγίου Κρανίου· καὶ ἄρχεται ὁ δομέστικος τὸ Δόξα ... καὶ νῦν ἦχος πλ. α' μεγάλη φωνῆ. Ὁρώσά σε ἢ κτίσις ἅπαντα ... Καὶ εὐθύς· Μὴ παραδώης ἡμᾶς ... Τρισάγιον. Πάτερ ἡμῶν. Καὶ μετὰ τοῦτο ποιούμεν λιτὴν ἐπὶ τὴν Ἁγίαν Ἀνάστασιν, ὁ πατριάρχης καὶ ὅλος ὁ κληρὸς, ψάλλοντες τὸ κονδάκιον ἦχος πλ. δ' Τὸν δι' ἡμᾶς σταυρωθέντα.... Δόξα ... Χριστὲ ὁ Θεὸς ἡμῶν ... εἰσελεύσομεν εἰς τὸ Ἅγιον Βῆμα, καὶ εἰσελεύσεται ὁ πατριάρχης καὶ ἀγιάσει τὴν ἁγίαν ζύμην καὶ μυρίσει αὐτὴν καὶ ἐξέλθη συντόμως, ἵνα ψάλωμεν τὸν ἑσπερινόν· καὶ μετὰ τὸν ἑσπερινὸν εἰσέλθη εἰς τὸν Ἅγιον Τάφον, ἵνα ῥογεύῃ τὴν ἁγίαν ζύμην παντὶ τῷ

λαῶ, ὅτι ἐν ταύτῃ τῇ ἀγία καὶ μεγάλη ἡμέρᾳ οὐ δεῖ τελέσαι λειτουργίαν εἰς τὴν Ἁγίαν Ἀνάστασιν καὶ μόνον.»¹⁶

Το παραπάνω κείμενο αποτελεί θέμα έρευνας διότι δίστανται οι απόψεις για το αν αποτελεί ένα ενιαίο κείμενο μιας λειτουργικής πρακτικής ή σύνθεση δύο διαφορετικών κειμένων και λειτουργικών πρακτικών διαφορετικών εποχών.¹⁷ Αντικείμενο έρευνας επίσης αποτελεί και η «ἀγία ζύμη», ένα είδος αντιδώρου ή ευλογίας λόγω της μη τελέσεως θείας λειτουργίας αυτήν την ημέρα.¹⁸

Παρατηρώντας λοιπόν την παραπάνω περιγραφή των Ακολουθιών των Ωρών σύμφωνα με το Τυπικό της Αναστάσεως των Ιεροσολύμων, βλέπουμε ότι η κάθε Ώρα ξεκινά με έναν μόνο ψαλμό (μονόψαλμο), η πρώτη με τον ψαλμό 100, η τρίτη με τον ψαλμό 50, η έκτη με τον ψαλμό 90, και η ενάτη με τον ψαλμό 85. Επίσης, συγκρίνοντας την παραπάνω διάταξη με την διάταξη του Αρμενικού και Γεωργιανού Εκλογαδίου (βλ. παραπάνω Γ.1.2.) γίνεται εμφανής η προσπάθεια ένταξης των οκτώ τμημάτων ψαλμών και αναγνωσμάτων στη σειρά και το πλαίσιο των Ωρών (Α', Γ', ΣΤ', Θ'), καθώς και η διανομή των 12 ιδιομέλων τροπαρίων στις τέσσερις αυτές Ώρες, όπως και όλων των αναγνωσμάτων (εξ ου τα διπλά προφητικά και αποστολικά αναγνώσματα). Βλέπουμε δηλαδή σιγά σιγά τη διαμόρφωση των ακολουθιών των Μεγάλων Ωρών της Μεγάλης Παρασκευής εγγύτερα στη μορφή που τις γνωρίζουμε σήμερα.

---

¹⁶ Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, «Τυπικόν» 147-155.

¹⁷ Για τη συζήτηση στο θέμα αυτό βλ. Janeras, *Le Vendredi-Saint*, 207-210.

¹⁸ Janeras, *Le Vendredi-Saint*, 387-388· Thomas Pott, *Byzantine Liturgical Reform: A Study of Liturgical Change in the Byzantine Tradition*. Orthodox Liturgy Series 2 (Crestwood, NY: St. Vladimir' Seminary Press, 2010) 185.

Γ.1.4 Το Τυπικό της Μεγάλης του Χριστού Εκκλησίας

Είναι σημαντικό εδώ να σημειώσουμε ότι ενώ στα Ιεροσόλυμα έχουμε αυτήν την ανάπτυξη και εξέλιξη της Ακολουθίας των Μεγάλων Ωρών της Μεγάλης Παρασκευής, στην Κωνσταντινούπολη την ίδια εποχή παρατηρούμε μια εντελώς διαφορετική λειτουργική πράξη, την τέλεση δηλαδή της Ακολουθίας της Τριθέκτης, την χαρακτηριστική δηλαδή ακολουθία των νηστειών του ασματικού τυπικού.¹⁹ Να σημειώσουμε μάλιστα ότι αντικείμενο προσκυνήσεως στην Κωνσταντινούπολη την Μεγάλη Πέμπτη και την Μεγάλη Παρασκευή μέχρι την έκτη ώρα της ημέρας δεν ήταν ο Τίμιος Σταυρός αλλά η τίμια και αγία Λόγχη.²⁰ Σύμφωνα λοιπόν με το Τυπικό της Μεγάλης Εκκλησίας της Αγίας Σοφίας Κωνσταντινουπόλεως του 9ου/10ου αιώνας, την Μεγάλη Παρασκευή, μετά την ακολουθία του όρθρου, ακολουθεί η ακολουθία της Τριθέκτης παρουσία του πατριάρχου, η οποία γίνεται ως συνήθως με τις εξής διαφοροποιήσεις:

«Εἰς τὸ γ' ἀντίφωνον τῆς τριτοέκτης, τροπάριον, ἦχος β'· Προσκυνοῦμεν τὴν λόγχην καὶ τὰ λοιπά. Οἱ δὲ ψάλται λέγουσιν ἕτερον τροπάριον, ἦχος α'· Σταυρωθέντος σου, Χριστέ, ἀνηρέθη ἡ τύραννος ...»

Προκείμενον α', ἦχος δ'· Ψ 69:2, στιχ. α' 69:3α και στιχ. β' 69:3β

Προφητεία Ζαχαρίου 11:10-13

Προκείμενον β', ἦχος πλ.α' Ψ 11:8, στιχ. α' 11:2 και στιχ. β' 11:3

«Καὶ μετὰ τὴν τριτοέκτην ἀπέρχεται ὁ πατριάρχης εἰς τὴν ἁγίαν Εἰρήνην, καὶ ποιεῖ κατήχησιν».²¹

---

¹⁹ Βλ. Ιωάννου Φουντούλη, «Τριθέκτη» στον ιδίου *Κείμενα Λειτουργικῆς: Τεῦχος Α' Ακολουθίαι τοῦ Νυχθημέρου* (Θεσσαλονίκη, 1994), 11-18 για την εισαγωγή, 19–44 για το κείμενο της ακολουθίας αυτής. Βλ. και Miguel Arranz, "Les prières presbytérales des Petites Heures dans l'ancien Euchologe byzantine," *Orientalia Christiana Periodica* 39 (1973) 29-82.

²⁰ Βλ. Juan Mateos, *Le Typikon de la Grande Église*. *Orientalia Christiana Analecta* 166 (Rome: Pont. Institutum Orientalium Studiorum, 1963) 72: «Τῆ ἁγία καὶ μεγάλη ε', ἡ προσκύνησις τῆς τιμίας καὶ ἁγίας λόγχης τῆς νηξάσης τὴν ζωοποιὸν πλευρὰν τοῦ μεγάλου Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἀπὸ ἕωθεν ἕως ὥρας ς' ἐν τῇ ἁγιωτάτῃ Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ». Και στη σ. 78: «Τῆ ἁγία καὶ μεγάλη παρασκευῆ ὁμοίως προσκυνεῖται ἡ τίμια λόγχη ἕως ὥρας ς', καὶ μετὰ τοῦτο ἀποδίδεται ἐν τῷ παλατίῳ διὰ τοῦ ὀρεφρενδαρίου». Janeras, *Le Vendredi-Saint*, 300-305.

²¹ Mateos, *Le Typikon*, 78.

Γ.1.5 Το Τυπικό της Ευεργέτιδος

Όπως είδαμε παραπάνω, η λειτουργική πράξη του ασματικού τυπικού της Αγίας Σοφίας διέφερε σημαντικά από αυτήν του ναού της Αναστάσεως των Ιεροσολύμων. Η σύνθεση του ασματικού τυπικού της Αγίας Σοφίας με την λειτουργική πράξη του ναού της Αναστάσεως και της μοναστικής λειτουργικής πράξης της Παλαιστίνης, από την οποία σύνθεση αναδείχθηκε σταδιακά ο Βυζαντινός λειτουργικός τύπος όπως τον γνωρίζουμε και τον ζούμε σήμερα, έγινε μετά την Εικονομαχία στην Ι.Μ. Στουδίου. Για τον λόγο αυτό αυτή η περίοδος ονομάζεται Στουδιτική σύνθεση ή Στουδιτική μεταρρύθμιση. Το Τυπικό της Ευεργέτιδος²² αποτελεί μαρτυρία αυτής της σύνθεσης και της προσπάθειας συγκερασμού των δύο διαφορετικών λειτουργικών πρακτικών.

Στο Τυπικό λοιπόν της Ευεργέτιδος δεν βλέπουμε αυτούσια την Ιεροσολυμιτική λειτουργική πράξη, αλλά μια προσπάθεια προσαρμογής αυτής στην λειτουργική παράδοση της Κωνσταντινουπόλεως, δηλαδή την ένταξη της υμνολογίας και των αναγνωσμάτων των Μεγάλων Ωρών στην τρίτη ώρα, και την ένταξη των αναγνωσμάτων της τριθέκτης, η οποία αποτελούσε την χαρακτηριστική ακολουθία της Μεγάλης Τεσσαρακοστής και της Μεγάλης Εβδομάδος στο ασματικό τυπικό, στην έκτη ώρα.

Η πρώτη λοιπόν ώρα ετελείτο συναπτώς με τον όρθρο ως εξής:

...εἶτα ἐκτενῆς **καὶ ψάλλομεν τὴν πρώτην ὥραν**, τρίψαλμον ὡς σύνηθες ... ἀντὶ δὲ προκειμένου, ἤγουν τοῦ *Τὸ πρῶτ' εἰσάκουσον*, λέγει τροπάριον ὁ ψάλτης ἤχος πλάγιος β', *Κύριε κατέκρινάν σε Ἰουδαῖοι...*, εἶτα ὁ λαὸς τὸ αὐτὸ μετὰ ἤχου, στίχος α' *Ἐκβάλλοντές με*

---

²² Χειρόγραφο Εθνικής Βιβλιοθήκης 788 του 12^{ου} αιώνας. Robert Jordan, *The Synaxarion of the Monastery of the Theotokos Evergetis*. Belfast Byzantine Texts and Translations 6.5 και 6.6 (Belfast: Belfast Byzantine Enterprise, 2000 και 2005). Βλέπε και τη διδακτορική διατριβή του John Klentos, *Byzantine Liturgy in Twelfth-Century Constantinople: An Analysis of the Synaxarion of the Monastery of the Theotokos Evergetis (codex Athens Ethnike Bibliotheke 788)* (Notre Dame, Indiana: University of Notre Dame, 1995).

ννι περιεκύκλωσαν [Ψ 16:11], ὁ λαὸς Ἀλλ' ἐκὼν ὑπέμεινας· στίχος β' Οἱ ἐχθροὶ μου εἶπον κακὰ μοι πότε [Ψ 40:6], ὁ λαὸς Ἀλλ' ἐκὼν ὑπέμεινας, Δόξα καὶ νῦν, Τί σε καλέσωμεν ὦ κεχαριτωμένη, Τὰ διαβήματά μου [Ψ 118:133], τρισάγιον, προσκυνήσεις ἀργαὶ γ', αἱ εὐχαί, ἢ ἐξ ἔθους ἀνάγνωσις καὶ ἀπολύει.²³

Παρατηρούμε ἐδῶ ὅτι ἐκτός ἀπὸ το τροπάριο *Κύριε κατέκρινάν σε Ἰουδαῖοι...* καὶ τὴν ψαλμώδηση τοῦ εφουμνίου τοῦ Ἀλλ' ἐκὼν ὑπέμεινας... ὅλα τα ἄλλα γίνονται «ὡς σύνηθες» ἢ «ἐξ ἔθους». Δὲν βλέπουμε ἰδιαίτερους ψαλμούς, οὔτε ἄλλα τροπάρια ἢ ἀναγνώσματα Παλαιᾶς καὶ Καινῆς Διαθήκης (Προφητεία, Ἀποστολικό καὶ Ευαγγελικό ἀνάγνωσμα) καὶ στο τέλος τῆς πρώτης ὥρας γίνεται ἀπόλυση.

Παρομοίως ετελείτο καὶ ἡ τρίτη ὥρα:

Πρὸς δὲ ἀρχὴν ὥρας γ' κρουομένου τοῦ ξύλου συναγόμεθα πάντες ἐν τῷ ναῷ καὶ **ψάλλομεν τὴν γ' ὥραν**, τρίψαλμον ὡς σύνηθες. Ἀντὶ δὲ προκειμένου, ἤγουν τοῦ *Κύριε, ὁ τὸ πανάγιόν σου Πνεῦμα*, λέγει ὁ ψάλτης τροπάριον ἤχος πλάγιος β' *Μόνον ἐπάγη τὸ ξύλον Χριστὲ τοῦ σταυροῦ σου ... καὶ ὁ λαὸς μετὰ ἤχου· ὁ ψάλτης στίχον α' Δίκασον Κύριε ...* [Ψ 34:1], ὁ λαὸς *Καὶ δοξολογοῦμέν σε·* στίχος β' *Ἐπιλαβοῦ ὄπλον...* [Ψ 34:2], ὁ λαὸς *Καὶ δοξολογοῦμέν σε·* στίχος β' *Ἐπιλαβοῦ ὄπλον...* Δόξα καὶ νῦν Θεοτόκε σὺ ἢ ἄμπελος ἢ ἀληθινή.²⁴

Μέχρι αὐτὸ το σημεῖο δὲν παρατηρούμε κάποια ἰδιαιτερότητα, ἐκτός ἀπὸ τὴν ἀντικατάσταση τοῦ *Κύριε, ὁ τὸ πανάγιόν σου Πνεῦμα* με τὸ *Μόνον ἐπάγη τὸ ξύλον...* καὶ τὴν ψαλμώδησή τοῦ εφουμνίου τοῦ *Καὶ δοξολογοῦμέν σε* ἀπὸ το λαό, κατ' ἀναλογίαν με τὴν πρώτη ὥρα. Το κείμενο ὁμῶς συνεχίζει ὡς ἐξῆς:²⁵

[1] Καὶ εὐθὺς ἀρχόμεθα ψάλλειν τὰ τροπάρια τῶν ἀγίων παθῶν· *Σήμερον τοῦ ναοῦ ... ἀνὰ β', τὰ γ' τῆς α' ὥρας*, εἶτα *Δόξα καὶ νῦν*, καὶ ψάλλομεν τὸ γ' ὁμοῦ ἀμφότεροι οἱ χοροί. Εἶτα λέγει ὁ ἱερεὺς ἢ ὁ διάκονος μικρὰν συναπτὴν, εἶτα *Σοφία*, καὶ εὐθὺς προκείμενον ἤχος

²³ Robert Jordan, *The Synaxarion of the Monastery of the Theotokos Evergetis: March-August. The Movable Cycle*. Belfast Byzantine Texts and Translations 6.6 (Belfast: Belfast Byzantine Enterprise, 2005) 488. Για τὸ κείμενο ἀπὸ τὴν ἔκδοση Dmitrievskij, *Описание литургических рукописей* τόμος 1 (Κίεβ, 1895) βλέπε σ. 551-553.

²⁴ Jordan, *The Synaxarion of the Monastery of the Theotokos Evergetis: March-August. The Movable Cycle* 488-490.

²⁵ Jordan, *The Synaxarion of the Monastery of the Theotokos Evergetis: March-August. The Movable Cycle* 490-492.

δ' *Ἡ καρδιά αὐτοῦ...* [Ψ 40:7], στίχος *Μακάριος ὁ συνίων ...* [Ψ 40:2], προφητεία *Ζαχαρίου* 11:10 [κ.εξ.] ... Μετὰ τὴν προφητείαν ὁ ἀπόστολος πρὸς *Γαλάτας* 6:14 [κ.εξ.] ... Εἶτα λέγει ὁ ἱερεὺς ἢ ὁ διάκονος *Σοφία ὀρθοί...* καὶ ἀναγινώσκειται ἔσωθεν παρὰ τοῦ ἱερέως εὐαγγέλιον κατὰ *Ματθαῖον* 23:7 [κ.εξ.].

[2] Μετὰ δὲ τὸ τέλος τοῦ εὐαγγελίου πάλιν ὁ ἕτερος χορὸς τὸ δ' τροπάριον, ὁμοίως καὶ τὸ ε' καὶ τὸ ζ', τὰ γ' ἀνὰ β', *Δόξα καὶ νῦν*, ὁμοῦ πάλιν τὸ ζ'. Εἶτα γίνεται μικρὰ συναπτὴ καὶ εὐθύς τὸ προκειμένον ἦχος πλάγιος δ' *Ὅτι ἐγὼ εἰς μάστιγας...* [Ψ 37:18], στίχος *Κύριε μὴ τῶ θυμῶ...* [Ψ6:2], προφητεία *Ἡσαΐου* 50:4 [κ.εξ.] ... ἀπόστολος πρὸς *Ῥωμαίους* 5:6 [κ.εξ.] ὁ διάκονος *Σοφία ὀρθοί...* καὶ ἀναγινώσκειται εὐαγγέλιον παρὰ τοῦ ἱερέως **τῆς γ' ὥρας**, κατὰ *Μάρκον*.

[3] Καὶ πάλιν ἄρχεται ὁ ἐναρχόμενος χορὸς τὸ ζ' τροπάριον, ὁμοίως καὶ τὸ η' καὶ τὸ θ', καὶ αὐτὰ ὡς εἴρηται ἐκ δευτέρου, *Δόξα καὶ νῦν*, τὸ θ' ὁμοῦ. Καὶ πάλιν μικρὰ συναπτὴ καὶ προκειμένον προκειμένον ἦχος πλάγιος β' *Ἔδωκαν εἰς τὸ βρῶμά μου χολὴν* [Ψ 68:22] στίχος *Σῶσόν με Κύριε...* [Ψ 68:2], προφητεία *Ἡσαΐου* 52:13 [κ.εξ.] ... καὶ εὐθύς ὁ ἀπόστολος πρὸς *Ἐβραίους* 2:11 [κ.εξ.] ... ὁ διάκονος *Σοφία ὀρθοί...* εὐαγγέλιον κατὰ *Λουκᾶν* **τῆς ζ' ὥρας**.

[4] Καὶ πάλιν ἄρχεται ὁ ἕτερος χορὸς τὸ ι' τροπάριον καὶ τὸ ια' καὶ τὸ ιβ', τὰ γ' ἐκ δευτέρου, *Δόξα καὶ νῦν*, πάλιν τὸ ιβ' ὁμοῦ ἀμφότεροι οἱ χοροί. Ἡ μικρὰ συναπτὴ καὶ προκειμένον ἦχος πλάγιος δ' *Ἐθεντό με ἐν λάκκῳ κατωτάτῳ* [Ψ 87:7], στίχος *Κύριε ὁ Θεὸς τῆς σωτηρίας μου* [Ψ 87:2], προφητεία *Ἰερεμίου* 11:18 [κ.εξ.] ... ὁ ἀπόστολος πρὸς *Ἐβραίους* 10:19 [κ.εξ.]... *Σοφία ὀρθοί...* εὐαγγέλιον κατὰ *Ἰωάννην*.²⁶

Από τον δικό μου διαχωρισμό του κειμένου σε 4 μέρη (νούμερα 1-4 στις αγκύλες) γίνεται νομίζω αμέσως φανερό ότι εδώ έχουμε να κάνουμε με την τετραπλή επανάληψη μίας λειτουργικής ενότητας η οποία αποτελείται από τροπάρια, μικρὰ συναπτή, προφητικό, αποστολικό και ευαγγελικό ανάγνωσμα. Επίσης, το γεγονός ότι στην λειτουργική ενότητα 1 τα τροπάρια ονομάζονται τροπάρια της α' ὥρας, στην λειτουργική ενότητα 2 το ευαγγέλιο ονομάζεται της γ' ὥρας, και αντίστοιχα στην λειτουργική ενότητα 3 το ευαγγέλιο ονομάζεται της ζ' ὥρας, φανερώνει ότι ο συντάκτης γνωρίζει ότι όλα τα στοιχεία αυτά έρχονται από την λειτουργική παράδοση του ναού της Αναστάσεως στα Ἱεροσόλυμα (ὥρες της Μεγάλης Παρασκευής), και ότι η συγκεκριμένη διάταξη αποτελεί

---

²⁶ Ενώ η επιλογή του ευαγγελιστή είναι σωστή, η αρχική φράση που δίνει το χειρόγραφο, *Τῶ καιρῶ ἐκείνῳ οἱ στρατιῶται ἀπήγαγον...* είναι από τον *Μάρκο* 15:16, το οποίο είναι το ευαγγέλιο της γ' ὥρας.

μια προσπάθεια προσαρμογής των τροπαρίων και αναγνώσμάτων στην υπό διαμόρφωση λειτουργική πράξη που προέρχεται από τη Στουδιτική σύνθεση.

Μετά την «εμβολή», θα έλεγε κανείς, των τεσσάρων αυτών λειτουργικών ενοτήτων στην γ' ώρα, το τυπικό συνεχίζει με την ολοκλήρωση της γ' ώρας (χωρίς την ευχή της ώρας αυτής) και της τέλεσης συνημμένως της ς' ώρας:

Και μετά τὸ εὐαγγέλιον εὐθὺς Κύριος ὁ Θεὸς εὐλογητὸς, τρισάγιον, εἶτα ἀπολυτικὸν μετὰ ἤχου, συντόμως δὲ Ἐξογόρασας ἡμᾶς ἐκ τῆς κατάρας τοῦ νόμου. Ἐπειτα ἐκτενῆς καὶ εὐθὺς συνημμένως Δεῦτε προσκυνήσωμεν γ', καὶ ψάλλομεν τὴν ς' ὥραν, τρίψαλμον ὡς σύνηθες, τὴν γὰρ εὐχὴν τῆς γ' ὥρας καταλιμπάνομεν. Προκείμενον Ὁ ἐν ἕκτη ἡμέρᾳ... καὶ τοὺς συνήθεις στίχους, Δόξα καὶ νῦν, Ὅτι οὐκ ἔχομαν παρρησίαν. Εἶτα τὸ τροπάριον τῆς ἡμέρας Σταυρωθέντος σου Χριστέ, Δόξα καὶ νῦν, τὸ αὐτό, προκείμενον, προφητεία, καὶ τὸ ἕτερον προκείμενον Ταχὺ προκαταλαβέτωσαν ἡμᾶς... [Ψ 78:8], τρισάγιον, Κύριε ἐλέησον με', προσκυνήσεις γ' ἀργαί, ἢ εὐχὴ τῆς ς' ὥρας καὶ ἀπολύει.²⁷

Εδώ παρατηρούμε ότι η τέλεση της ἑκτης ὥρας, με μοναδική εξαίρεση το «τροπάριον τῆς ἡμέρας Σταυρωθέντος σου Χριστέ» δεν ἔχει ἄλλα χαρακτηριστικά των Μεγάλων Ὁρών. Μάλιστα, εντάσσονται σε αὐτὴν τα αναγνώσματα της ασματικής ακολουθίας της

τριθέκτης. Αργότερα, και σε ἄλλο ναό, τελείται ἡ θ' ὥρα ὡς συνηθώς:

Μετὰ δὲ τὴν ἀπόλυσιν ἐτοιμάζεται ὁ ναὸς τῶν ἀποστόλων πρὸς τὸ ἐκεῖ γενέσθαι τὴν θείαν ἱερουργίαν, ὁ δὲ κυριακὸς ναὸς καταπλύνεται. Καὶ μετ' ὀλίγον κρουομένου τοῦ ξύλου συναγόμεθα ἐν τῷ ναῷ τῶν ἀγίων ἀποστόλων καὶ ψάλλομεν τὴν θ' ὥραν, τρίψαλμον καὶ προκείμενον Ὁ ἐν τῇ ἐνάτῃ ὥρᾳ ... μετὰ ἤχου καὶ τοὺς συνήθεις στίχους, Δόξα καὶ νῦν, Ὁ δι' ἡμᾶς γεννηθεὶς, Μὴ δὴ παραδώης ... τρισάγιον, προσκυνήσεις γ' ἀργαί, ἢ εὐχὴ τῆς θ' ὥρας καὶ εὐθὺς τὸ Μνήσθητί μου ὡς καθημέραν, ὁμοίως καὶ τὰ λοιπὰ τῶν τυπικῶν.²⁸

Βλέπουμε ἐδῶ ὅτι ἡ θ' ὥρα δεν φέρει κανένα χαρακτηριστικὸ τῆς ἡμέρας (Μεγάλη Παρασκευή) ἀλλὰ τελείται ὅπως τις καθημερινές. Το τυπικὸ λοιπὸν τῆς Ευεργέτιδος ἀποτελεῖ μίαν μαρτυρίαν τῆς προσπάθειας ἐνταξῆς τῶν υμνολογικῶν καὶ αἰτιολογικῶν

²⁷ Jordan, *The Synaxarion of the Monastery of the Theotokos Evergetis: March-August. The Movable Cycle 492.*

²⁸ Jordan, *The Synaxarion of the Monastery of the Theotokos Evergetis: March-August. The Movable Cycle 492-494.*

στοιχείων των Μεγάλων Ωρών της Μεγάλης Παρασκευής του ναού της Αναστάσεως στην υπό διαμόρφωση νέα λειτουργική πράξη που προέρχεται από την Ι.Μ. Στουδίου.

Γ.1.6 Το Τυπικό της Μονής του Σωτήρος Μεσσήνης

Το Τυπικό της Μονής του Σωτήρος Μεσσήνης Κάτω Ιταλίας του 12^{ου} αιώνας αποτελεί μαρτυρία ενός σημαντικού σταδίου εξέλιξης στην ιστορία των Μεγάλων Ωρών και οι διατάξεις του αρχίζουν να μοιάζουν περισσότερο με την σημερινή λειτουργική πράξη. Εξετάζοντας το τυπικό της Μονής του Σωτήρος σημειώνουμε τις εξής ιδιαιτερότητες:²⁹

1. Η πρώτη και τρίτη ώρα ψάλλονται συνημμένως, όπως και η έκτη με την ενάτη, και δηλώνεται ότι οι ψαλμοί εκάστης ώρας δεν είναι οι συνηθισμένοι. Ας σημειώσουμε ότι δεν ονομάζονται «μεγάλες» οι ώρες: «Τάξις καὶ ἀκολουθία τῶν ὡρῶν τῆς μεγάλης παρασκευῆς· μέσον ὥρας β' σημαίνει, καὶ ψάλλομεν τὰς β' ὥρας συνημμένας, τὴν τε α' καὶ τὴν γ'. Ἀλλ' οὐ τοὺς κατὰ συνήθειαν ψαλμούς, ἀλλὰ τοὺς δηλωθησομένους.³⁰ ... Μεσασμένης ὥρας δ' σημαίνει· καὶ ψάλλομεν τὰς β' ὥρας συνημμένας, τὴν ς' καὶ τὴν θ'.³¹
2. Οι ψαλμοί κάθε ώρας διαφέρουν με μια ή δύο εξαιρέσεις σε κάθε ώρα (κοινοί ψαλμοί: 2 και 5 στην πρώτη ώρα, 34 και 50 στην τρίτη, 90 στην έκτη, και 85 στην ενάτη· βλ. τον πίνακα παρακάτω).

---

²⁹ Miguel Arranz, *Le Typikon du Monastère du Saint-Sauveur à Messine*. *Orientalia Christiana Analecta* 185 (Roma: Pontificium Institutum Orientalium Studiorum, 1969) 238-241.

³⁰ Arranz, *Le Typikon du Monastère du Saint-Sauveur*, 238.

³¹ Arranz, *Le Typikon du Monastère du Saint-Sauveur*, 240.

3. Προβλέπεται μεγάλη συναπτή μετά την ανάγνωση των ψαλμών, μικρή συναπτή μετά τα ιδιόμελα τροπάρια, και πληρωτικά μετά το ευαγγέλιο κάθε ώρας.
4. Τα 12 τροπάρια ιδιόμελα, τα προφητικά, αποστολικά και ευαγγελικά αναγνώσματα μοιράζονται μεταξύ των ωρών (όπως σήμερα).
5. Τα τροπάρια τα σχετικά με την κάθε ώρα αντικαθιστώνται με τροπάρια της ημέρας. Στην πρώτη ώρα: «Καὶ ἀντὶ τοῦ Πρωὶ εἰσάκουσον τῆς φωνῆς μου, τροπάριον ἤχος πλ.β.' Κύριε κατέκρινάν σε Ἰουδαῖοι ...»,³² στην τρίτη ώρα: «Ἀντὶ δὲ τοῦ Κύριε ὁ τὸ πανάγιόν σου Πνεῦμα· Μόνον ἐπάγη τὸ ξύλον Χριστέ...»,³³ στην έκτη ώρα «ἀντὶ τοῦ Ὁ ἐν έκτη ἡμέρα τὲ καὶ ὦρα, τροπάριον, ἤχος β' Ἐδωκαν εἰς τὸ βρῶμά μου»,³⁴ και στην ενάτη «Καὶ ἀντὶ τοῦ Ὁ ἐν τῇ θ' ὦρα δι' ἡμᾶς, τροπάριον ἤχος πλ.δ' Βλέπων ὁ ληστής τὸν ἀρχηγὸν τῆς ζωῆς». ³⁵
6. Ο τρόπος ψαλμώδησης των τροπαρίων της κάθε ώρας (ενεργή συμμετοχή του λαού), η θέση τους (μετά τα ιδιόμελα τροπάρια και την μικρή συναπτή) αλλά και τα ίδια τα τροπάρια (πλάγια γράμματα) διαφέρουν από την σημερινή λειτουργική πράξη:³⁶

ΠΙΝΑΚΑΣ 9

Συγκριτικός Πίνακας Ακολουθίας των Ωρών

ΠΡΩΤΗ	ΤΡΙΤΗ	ΕΚΤΗ	ΕΝΑΤΗ
Σημερινή λειτουργική πράξη			
Ψαλμοί 5, 2, 21	Ψαλμοί 34, 108, 50	Ψαλμοί 53, 139, 90	Ψαλμοί 68, 68, 85
Σταυρωθέντος σου Χριστέ	Κύριε, κατέκρινάν σε οί Ἰουδαῖοι...	Σωτηρίαν εἰργάσω ἐν μέσῳ ...	Βλέπων ὁ ληστής τὸν ἀρχηγόν...

³² Arranz, *Le Typikon du Monastère du Saint-Sauveur*, 238

³³ Arranz, *Le Typikon du Monastère du Saint-Sauveur*, 239.

³⁴ Arranz, *Le Typikon du Monastère du Saint-Sauveur*, 240.

³⁵ Arranz, *Le Typikon du Monastère du Saint-Sauveur*, 241.

³⁶ Arranz, *Le Typikon du Monastère du Saint-Sauveur*, 238-241.

ΠΡΩΤΗ	ΤΡΙΤΗ	ΕΚΤΗ	ΕΝΑΤΗ
<i>Καὶ νῦν... Τι σὲ καλέσωμεν ...</i>	<i>Καὶ νῦν... Θεοτόκε, σὺ ἡ ἄμπελος</i>	<i>Καὶ νῦν... Ὅτι οὐκ ἔχομεν πα...</i>	<i>Καὶ νῦν... Ὁ δὲ ἡμῶν γεννηθεῖς...</i>
Ιδιόμελα τροπάρια...	Ιδιόμελα τροπάρια...	Ιδιόμελα τροπάρια...	Ιδιόμελα τροπάρια...
Προκείμενον Αναγνώσματα	Προκείμενον Αναγνώσματα	Προκείμενον Αναγνώσματα	Προκείμενον Αναγνώσματα
Τυπικόν του Σωτήρος Μεσσήνης			
Ψαλμοὶ 2, 5, 40	Ψαλμοὶ 16, 34, 50	Ψαλμοὶ 51, 68, 90	Ψαλμοὶ 21, 108, 85
Συναπτή Ιδιόμελα τροπάρια Μικρὴ συναπτή	Συναπτή Ιδιόμελα τροπάρια Μικρὴ συναπτή	Συναπτή Ιδιόμελα τροπάρια Μικρὴ συναπτή	Συναπτή Ιδιόμελα τροπάρια Μικρὴ συναπτή
<i>Κύριε, κατέκρινάν σε οἱ Ἰουδαῖοι... Τοῦτο ψάλλει πρῶτον ὁ ψάλτης. Εἶτα ὁ λαός. Ὁ ψάλτης στιχ. Ψ 40:2 Καὶ πάλιν ὁ λαός τὸ αὐτὸ τροπάριον. Ὁ ψάλτης στιχ. Ψ 40:10 Καὶ ὁ λαός τὸ αὐτὸ τροπάριον. Ὁ ψάλτης Δόξα καὶ νῦν Ὁ λαός ... Ὁ τὴν εὐλογημένην...</i>	<i>Μόνον ἐπάγη τὸ ξύλον Χριστέ... Στιχ. Ψ 21:17 Στιχ. β΄ Ψ 21:19 Ψάλλεται δὲ καὶ τοῦτο ὡσπερ τὸ τῆς Α΄ ὥρας τροπάριον Δόξα καὶ νῦν Θεοτόκε Παρθένε ἰκέτευε τὸν υἱόν σου...</i>	<i>Σωτηρίαν εἰργάσω ἐν μέσῳ ... Ὁ ψάλτης πρῶτον, εἶτα ὁ λαός. Στιχ. Ψ 68:2 Στιχ. β΄ Ψ 68:22 Καὶ ὁ λαός κατὰ ἐν ἕκαστον στίχον ψάλλει αὐτό. Δόξα καὶ νῦν Ὅτι οὐκ ἔχομεν παρρησιάν...</i>	<i>Βλέπων ὁ ληστής τὸν αρχηγόν... Πρῶτον ὁ ψάλτης, εἶθ΄ οὕτως ὁ λαός. Στιχ. α΄ Ψ 87:2 Στιχ. β΄ Ψ 87:7 Δόξα καὶ νῦν Τὸν ἀμὸν καὶ ποιμένα καὶ σωτήρα...</i>
Προκείμενον Αναγνώσματα	Προκείμενον Αναγνώσματα	Προκείμενον Αναγνώσματα	Προκείμενον Αναγνώσματα

Εδώ παρατηρούμε ότι στοιχεία εκείνα που είναι εμβόλιμα στην καθημερινή ακολουθία των ωρών, τα ιδιόμελα τροπάρια και τα αναγνώσματα, τα οποία και χαρακτηρίζουν τις ώρες της Μεγάλης Παρασκευής, τελικά βρίσκουν τη θέση τους στην ακολουθία (σε σύγκριση με το τυπικό της Ιεράς Μονής Ευεργέτιδος). Οι τελευταίες ζυμώσεις έχουν να κάνουν με την αντικατάσταση των χαρακτηριστικών τροπαρίων της κάθε ώρας με τροπάρια επίσης σχετικά με την Μεγάλη Παρασκευή.

Γ.2 Μεγάλες Ώρες της Παραμονής των Χριστουγέννων και των Θεοφανείων

Οι ακολουθίες των Μεγάλων Ωρών της παραμονής των Χριστουγέννων και των Θεοφανείων ακολουθούν την ακριβώς ίδια διάταξη με αυτή των Μεγάλων Ωρών της Μεγάλης Παρασκευής αλλά με την σχετική με την εορτή επιλογή ψαλμών,³⁷ υμνολογίας, και βιβλικών αναγνωσμάτων. Αποτελούν προϊόν μίμησης των Μεγάλων Ωρών της Μεγάλης Παρασκευής. Αυτό φαίνεται όχι μόνο από την πανομοιότυπη διάταξη των ακολουθιών αυτών, αλλά και από το γεγονός ότι τα ιδιόμελα τροπάρια των Μεγάλων Ωρών της Μεγάλης Παρασκευής απετέλεσαν πρότυπα για την σύνθεση των αντιστοίχων ιδιομέλων τροπαρίων των Μεγάλων Ωρών της παραμονής των Χριστουγέννων και των Θεοφανείων,³⁸ όπως φαίνεται και από τον παρακάτω πίνακα:

ΠΙΝΑΚΑΣ 10

Συγκριτικός Πίνακας Ιδιομέλων Τροπαρίων Μεγάλων Ωρών

Ιδιόμελα Τροπάρια Ωρών Μ. Παρασκευής	Ιδιόμελα Τροπάρια Ωρών Χριστουγέννων
1. Πρὸ τοῦ τιμίου σου σταυροῦ	1. Πρὸ τῆς γεννήσεως τῆς σῆς
2. Τάδε λέγει Κύριος τοῖς Ἰουδαίοις	2. Τάδε λέγει Ἰωσήφ πρὸς τὴν παρθένον
3. Δεῦτε χριστοῖφόροι λαοί, κατίδωμεν τι συνεβουλεύσατο	3. Δεῦτε χριστοφόροι λαοί, κατίδωμεν θαῦμα
4. Ὅτε τῶ σταυρῶ προσήλωσαν	4. Ὅτε Ἰωσήφ Παρθένε
5. Σήμερον κρεμᾶται ἐπὶ ξύλου	5. Σήμερον γεννᾶται ἐκ Παρθένου
Ιδιόμελα Τροπάρια Ωρών Μ. Παρασκευής	Ιδιόμελα Τροπάρια Ωρών Θεοφανείων
1. Σήμερον τοῦ ναοῦ τὸ καταπέτασμα	1. Σήμερον τῶν ὑδάτων ἀγιάζεται ἡ φύσις
2. Ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγὴν ἤθης, Χριστὲ βασιλεῦ	2. Ὡς ἄνθρωπος ἐν ποταμῶ ἤλθες, Χριστὲ βασιλεῦ
3. Τάδε λέγει Κύριος τοῖς Ἰουδαίοις	3. Τάδε λέγει Κύριος πρὸς Ἰωάννην
4. Οἱ νομοθέται τοῦ Ἰσραήλ	4. Ἡ τοῦ προδρόμου καὶ βαπτιστοῦ
5. Θάμβος ἦν κατιδεῖν, τὸν οὐρανοῦ καὶ γῆς ποιητὴν, ἐπὶ σταυροῦ κρεμᾶμενον	5. Θάμβος ἦν κατιδεῖν, τὸν οὐρανοῦ καὶ γῆς ποιητὴν, ἐν ποταμῶ γυμνωθέντα

³⁷ Το τρίψαλμό κάθε ώρας αποτελείται από τον ένα σταθερό ψαλμό κάθε ώρας (ψαλμός 5 για την πρώτη, ψαλμός 50 για την τρίτη, ψαλμός 90 για την έκτη, και ψαλμός 85 για την ενάτη) και δύο ψαλμούς που διαφέρουν αφού αποτελούν επιλογή που σχετίζεται με την εορτή.

³⁸ Janeras, *Le Vendredi-Saint*, 236-248.

Γ.2.1 Το Αρμενικό και Γεωργιανό Εκλογάδιο.

Το Αρμενικό Εκλογάδιο δεν αναφέρει τίποτε σχετικό με ακολουθία των Ωρών την παραμονή των Θεοφανείων τον πέμπτο αιώνα, παρά μόνο μια σύντομη ακολουθία την δεκάτη ώρα αποτελούμενη από τον ψαλμό 22 με αντίφωνο τον στίχο 1, τον ψαλμό 79 με ἀλληλούια και ευαγγελικό ανάγνωσμα (Λουκά 2:8-20). Κατόπιν ακολουθούν 12 παλαιοδιαθηκικά αναγνώσματα, αποστολικό και ευαγγελικό ανάγνωσμα και μετά η λειτουργία.³⁹ Να σημειώσουμε ότι στο Αρμενικό εκλογάδιο η γέννηση του Χριστού και η Βάπτισή του Χριστού εορτάζονταν ως μία εορτή στις 6 Ιανουαρίου στη Βηθλεέμ· δεν είχε ακόμη εισαχθεί η εορτή των Χριστουγέννων στα Ιεροσόλυμα.⁴⁰

Η εισαγωγή της εορτής των Χριστουγέννων στο εορτολόγιο των Ιεροσολύμων στα τέλη του πέμπτου αιώνα αντικατοπτρίζεται στο Γεωργιανό Εκλογάδιο⁴¹ όπου εμφανίζεται η εορτή των Χριστουγέννων και η εορτή των Θεοφανείων. Και στις δύο αυτές εορτές εμφανίζεται την παραμονή μια σύντομη ακολουθία που θα μπορούσε να υποθέσει κανείς ότι θέτει τα θεμέλια για την μετέπειτα ακολουθία των Μεγάλων Ωρών των εορτών αυτών. Την παραμονή των Χριστουγέννων στην έκτη ώρα εξέρχονται στο Ποίμνιον όπου κάνουν μια σύντομη ακολουθία και από εκεί ανεβαίνουν στην Βηθλεέμ. Η σύντομη αυτή ακολουθία αυτή έχει την εξής απλή διάταξη:

³⁹ Renoux, *Le Codex Arménien*, 211-215.

⁴⁰ Βλέπε Αρχιμ. Νικολάου Ιωαννίδη, «Η Εορτή των Χριστουγέννων-Θεοφανείων» στον τόμο *Το Χριστιανικόν Εορτολόγιον: Πρακτικά Η' Πανελληνίου Λειτουργικού Συμποσίου*. Σειρά Ποιμαντική Βιβλιοθήκη 15 (Αθήνα: Κλάδος Εκδόσεων της Επικοινωνιακής και Μορφωτικής Υπηρεσίας της Εκκλησίας της Ελλάδος, 2007) 129-185, ειδικότερα 142-145.

⁴¹ Tarchnisvili, *Le grande lectionnaire*,

Δηήσεις/αιτήσεις

Ευχές

Υπακοή ήχος πλ. δ' Δόξα εν υψίστοις (Λουκ. 2:14) στιχ. Ψ. 66:7-8

Δεύτερη υπακοή, στιχ. Ησ. 7:14

Δηήσεις/αιτήσεις

Ευχές

Ήχος δ' Ψ 22:1-2

Αλληλούια, ήχος β' Ψ 79:2

Ευαγγέλιο Λουκά 2:8-20.

Κατόπιν πηγαίνουν στη Βηθλεέμ, εισέρχονται στο σπήλαιο και κάνουν εσπερινό.⁴²

Κάτι ανάλογο λαμβάνει χώρα και την παραμονή των Θεοφανείων, όταν συνάγονται ενώπιον των θυρών της εκκλησίας όπου λέγονται:

Δηήσεις/αιτήσεις

Ευχές

Προκείμενον ήχος πλ.δ,' Ψ 88:13, στιχ. Ψ 113:1

Δόξα εν υψίστοις

Υπακοή, ήχος πλ.δ.', Σύ, σήμερον Σωτήρ

Ανάγνωσμα α' Εσδρας Δ 5:21-30 (Vulgate)

Ψ. 50:9, στιχ. Ψ 50:3

Ευαγγέλιο Λουκά 2:1-18

Κατόπιν αρχίζουν να ψάλλουν το Κύριε εκέκραξα (Ψ 140:1), εισέρχονται στην εκκλησία, και μετά το Φῶς ἰλαρόν ακολουθεί η θεία λειτουργία.⁴³

Μεταξύ των μαρτυριών αυτών και της Ακολουθίας των Μεγάλων Ωρών όπως μαρτυρούνται στο Τυπικό της Μονής Ευεργέτιδος δυστυχώς δεν έχουμε στοιχεία μου να μας επιτρέπουν να σκιαγραφήσουμε την εξέλιξή τους.

Γ.2.2 Το Τυπικό της Μονής Ευεργέτιδος

Στο τυπικό της Μονής Ευεργέτιδος παρατηρούμε σχετικά με τις ώρες των εορτών των Χριστουγέννων και Θεοφανείων ότι παρατηρήσαμε και για τις ώρες της Μεγάλης

---

⁴² Tarchnisvili, *Le grande lectionnaire*, 9.

⁴³ Tarchnisvili, *Le grande lectionnaire*, 19-20.

Παρασκευής (βλέπε Γ.1.5), δηλαδή την τετραπλή επανάληψη μίας λειτουργικής ενότητας αποτελούμενης από τροπάρια, μικρά συναπτή, προφητικό, αποστολικό και ευαγγελικό ανάγνωσμα, εντασσόμενα στη γ' ώρα. Την παραμονή των Χριστουγέννων: «...πρὸς ὥραν γ' κρουομένου τοῦ ξύλου συναγόμεθα καὶ ψάλλομεν αὐτὴν τρίψαλμον ἔνδοθεν τοῦ ναοῦ, ἠλλαγμένου ἱερέως καὶ διακόνου καὶ κηρῶν ἀπτόντων ἐν ταῖς κατὰ συνήθειαν ἀγίαις εἰκόσι. Μετὰ δὲ τὸ τρίψαλμον λέγομεν τροπάριον Ἀπεγράφετο ποτέ, Δόξα καὶ νῦν, Θεοτόκε, σὺ ἡ ἄμπελος ἡ ἀληθινή· καὶ εὐθὺς ἄρχεται ὁ ἐνόρδινος χορὸς ὁ καὶ ἀρξάμενος τὸ ἀ' τροπάριον ἦχος πλάγιος δ' Βηθλεέμ ἐτοιμάζου ...»⁴⁴ και ακολουθεῖ η προαναφερθεῖσα τετραπλή επανάληψη της λειτουργικής ενότητας τροπαρίων, μικρὰς συναπτῆς, προφητικού, αποστολικού και ευαγγελικού αναγνώσματος.⁴⁵ Τα τροπάρια και τα αναγνώσματα εἶναι τα ἴδια με την σημερινή λειτουργική πράξη, με εξαίρεση τη σειρά των δευτέρου, τρίτου και τετάρτου τροπαρίων,⁴⁶ και το αποστολικό ανάγνωσμα της τρίτης ὥρας (προς Εβραίους 10:19 κ.εξ. αντί της προς Γαλάτας 3:23-29). Μετά συνεχίζει με την ολοκλήρωση της γ' ὥρας, με την ευχή της (σε αντίθεση με την Μεγάλη Παρασκευή):

«Καὶ μετὰ τὸ τέλος τοῦ εὐαγγελίου γίνεται ἐκτενὴς ἐν ἧ μνημονεύομεν τοῦ καθηγουμένου μόνον ὡς σύνηθες σὺν πάσῃ τῇ ἀδελφότητι καὶ τῶν προαπελθόντων πατέρων ἡμῶν, καὶ μετὰ τὴν ἐκφώνησιν τοῦ ἱερέως: Ὅτι ἐλεήμων ... εὐθὺς λέγομεν Κύριος ὁ Θεὸς εὐλογητός, καὶ τὸ τρισάγιον, τὸ Πάτερ ἡμῶν, τὸ Κύριε ἐλέησον μέ', καὶ τὴν συνήθη εὐχὴν Ὁ ἐν παντὶ καιρῷ, καὶ γ' προσκυνήσεις, καὶ τὴν εὐχὴν τῆς γ' ὥρας.»⁴⁷

---

⁴⁴ Robert Jordan, *The Synaxarion of the Monastery of the Theotokos Evergetis: September-February*. Belfast Byzantine Texts and Translations 6.5 (Belfast: Belfast Byzantine Enterprise, 2000) 322-324.

⁴⁵ Robert Jordan, *The Synaxarion of the Monastery of the Theotokos Evergetis: September-February* 324-328.

⁴⁶ Το δεύτερο «Νῦν προφητικὴ πρόρρησις», το τρίτο «Τάδε λέγει Ἰωσήφ» και το τέταρτο «Οὗτος ὁ Θεὸς ἡμῶν» ιδιόμελο της σημερινῆς λειτουργικῆς πράξης εἶναι ἀντίστοιχα τέταρτο, δεύτερο και τρίτο το τυπικὸ της Μονῆς Ευεργέτιδος.

⁴⁷ Robert Jordan, *The Synaxarion of the Monastery of the Theotokos Evergetis: September-February* 328.

Και συνάπτεται η έκτη ώρα: «Καὶ μετὰ τὸ τέλος αὐτῆς, εὐθύς λέγομεν ἐκ γ' τὸ Δεῦτε προσκυνήσωμεν καὶ ψάλλομεν τὴν ζ' ὥραν τρίψαλμον, τὸ τροπάριον Ἀπεγράφετο, Δόξα καὶ νῦν, Ὅτι οὐκ ἔχομεν παρρησίαν καὶ τὰ λοιπὰ ὁμοίως· εἶτα τὴν ταύτης εὐχὴν καὶ ἀπόλυσις». Και συνεχίζει για τα μεσώρια και την ενάτη: «τὰ δὲ μεσώρια ψάλλομεν ἐν ταῖς κέλλαις ἡμῶν, ὁμοίως δὲ καὶ τὴν θ' ὥραν ἐν τῷ καιρῷ αὐτῆς.»⁴⁸

Παρόμοια διάταξη δίδεται και για την ακολουθία των ωρών της παραμονής των Θεοφανείων: «...πρὸς ὥραν γ' σημαίνοντος τοῦ συντακτηρίου τὴν γ' ὥραν καὶ συνερχόμενοι ψάλλομεν αὐτὴν τρίψαλμον, εἶτα τὸ τροπάριον Ἐτοιμάζου Ζαβουλῶν, Δόξα καὶ νῦν, Θεοτόκε σὺ εἶ ἄμπελος ἢ ἀληθινή· καὶ εὐθύς ἄρχεται ὁ ἐνόρδινος χορὸς τὰ τροπάρια, τὸ πρῶτον ἦχος πλάγιος δ' Σήμερον τῶν ὑδάτων ἀγιάζεται ἢ φύσις...»⁴⁹ και ακολουθεῖ η τετραπλή επανάληψη της λειτουργικῆς ενότητος τροπαρίων, μικρᾶς συναπτῆς, προφητικῆς, αποστολικῆς και ευαγγελικῆς αναγνώσματος. Τα τροπάρια και τα αναγνώσματα εἶναι τα ἴδια με την σημερινή λειτουργική πράξη, με εξαίρεση το αποστολικό ανάγνωσμα της έκτης ώρας (προς Β Τιμόθεον 4:5 κ.εξ. αντί προς Ρωμαίους 6:3-11) και την προφητεία της ενάτης ώρας Ησαΐου 55:1 κ.εξ. αντί Ησαΐου 49:8-15). Με την ολοκλήρωση αυτής της τετραπλῆς επανάληψης της λειτουργικῆς ενότητος τροπαρίων, μικρᾶς συναπτῆς, προφητικῆς, αποστολικῆς και ευαγγελικῆς αναγνώσματος συναντούμε κι εδώ την εξῆς διάταξη για την συνέχεια των ακολουθιών των ωρών:

«Μετὰ δὲ τὴν συμπλήρωσιν τοῦ εὐαγγελίου εὐθύς γίνεται ἐκτενής, καὶ μετὰ τὴν ἐκτενὴ ἢ παρὰ τοῦ ἱερέως ἐκφώνησις Ὅτι ἐλεήμων ἔπειτα Κύριος ὁ Θεὸς εὐλογητός, εἶτα τρισάγιον, τὸ Κύριε ἐλέησον μὲ', ἢ εὐχὴ Ὁ ἐν παντὶ καιρῷ, καὶ προσκυνήσεις γ' ἀργαὶ καὶ τὴν εὐχὴν τῆς γ' ὥρας, καὶ εὐθύς Δεῦτε προσκυνήσωμεν γ', καὶ ψάλλομεν συνημμένως καὶ τὴν ζ' ὥραν

⁴⁸ Robert Jordan, *The Synaxarion of the Monastery of the Theotokos Evergetis: September-February* 328.

⁴⁹ Robert Jordan, *The Synaxarion of the Monastery of the Theotokos Evergetis: September-February* 404.

τρίψαλμον, τροπάριον Ἐτοιμάζου Ζαβουλῶν, Δόξα καὶ νῦν, Ὅτι οὐκ ἔχομεν παρρησίαν, τρισάγιον καὶ τὰ λοιπά· τὰς γ' προσκυνήσεις καὶ τὴν ταύτης εὐχὴν καὶ ἀπόλυσις· τὴν δὲ θ' ὥραν ψάλλομεν ἐν τοῖς κελλίοις ἡμῶν ἐν τῷ καιρῷ αὐτῆς, κρουομένου τοῦ ξύλου ὡς σύνηθες». ⁵⁰

Παρατηρούμε λοιπὸν ὅτι στο τυπικὸ τῆς Μονῆς Ευεργέτιδος οἱ ὥρες δὲν ἀποκαλοῦνται μεγάλες, τὸ τρίψαλμο εἶναι τῶν καθημερινῶν ὡρῶν, καὶ τα ἰδιαίτερα υμνολογικὰ καὶ αἰσιογραφικὰ στοιχεῖα (ὕμνοι, προφητικὰ, ἀποστολικά καὶ εὐαγγελικά ἀναγνώσματα) ἐμφανίζονται ὡς μὴ συνέχεια τεσσάρων ἐνοτήτων ἐμβόλιμη στὴν τρίτη ὥρα.

Γ.2.3 Τυπικὸ τῆς Μονῆς τοῦ Σωτήρος Μεσσήνης

Τὸ τυπικὸ τῆς Μονῆς τοῦ Σωτήρος Μεσσήνης διασώζει τὶς ἀκολουθίες τῶν ὡρῶν τῆς παραμονῆς τῶν Χριστουγέννων καὶ τῶν Θεοφανείων στὸ ἐπόμενο στάδιο ἐξέλιξης, παρόμοιο μὲ αὐτὸ τῆς ἀκολουθίας τῶν ὡρῶν τῆς Μεγάλῃς Παρασκευῆς (βλέπε Γ.1.6). Ἡ πρώτη καὶ τρίτη ὥρα ψάλλονται συνημμένως (π.χ. ἀπὸ τὴν παραμονὴ τῶν Χριστουγέννων «...ἀρχῇ ὥρας γ' κρούεται τὸ ξύλον καὶ ψάλλομεν συνημμένως τὰς β' ὥρας, τὴν τε Α' καὶ τὴν Γ', τρίψαλμους μὲν, ἀλλ' οὐ τοὺς συνήθεις ψαλμούς»⁵¹), ὅπως καὶ ἡ ἕκτη μὲ τὴν ἐνάτη (π.χ. ἀπὸ τὴν παραμονὴ τῶν Θεοφανείων «Ἀρχῇ ὥρας ε' σημαίνει τὸ ξύλον καὶ ψάλλομεν συνημμένως τὰς δύο ὥρας, τὴν τε Ζ' καὶ τὴν Θ'»⁵²) μὲ τὶς ἐξῆς ἰδιαιτερότητες:

1. Για τὴν παραμονὴ τῶν Χριστουγέννων, οἱ ψαλμοὶ τῆς πρώτης ὥρας εἶναι οἱ 5, 44, 45, τῆς τρίτης ὥρας 66, 86, 50, τῆς ἕκτης 71, 131, 90, καὶ τῆς ἐνάτης 109, 84 (ἀντὶ τοῦ 110 στὴ σημερινή λειτουργικὴ πράξη) καὶ 85. Για τὴν παραμονὴ τῶν Θεοφανείων οἱ ψαλμοὶ

⁵⁰ Robert Jordan, *The Synaxarion of the Monastery of the Theotokos Evergetis: September-February* 410.

⁵¹ Arranz, *Le Typikon du Monastère du Saint-Sauveur*, 78.

⁵² Arranz, *Le Typikon du Monastère du Saint-Sauveur*, 95.

της πρώτης ώρας είναι οι 5, 12 (αντί του 22 στη σημερινή λειτουργική πράξη), 26, της τρίτης ώρας είναι οι 28, 41, 50, της έκτης ώρας είναι οι 76, 73 (σε αντίστροφη σειρά από τη σημερινή), 90, και της ενάτης ώρας είναι οι 92, 113, 85.

2. Προβλέπεται μεγάλη συναπτή μετά την ανάγνωση των ψαλμών και πληρωτικά μετά το ευαγγέλιο κάθε ώρας.
3. Δεν προβλέπεται μικρή συναπτή μετά τα ιδιόμελα τροπάρια, όπως στην ακολουθία των ωρών της Μεγάλης Παρασκευής, αλλά ακολουθεί αμέσως το προκείμενον και τα αναγνώσματα.
4. Τα 12 τροπάρια ιδιόμελα, τα προφητικά, αποστολικά και ευαγγελικά αναγνώσματα μοιράζονται μεταξύ των ωρών (όπως σήμερα) με τις εξής ιδιαιτερότητες σε σύγκριση με τη σημερινή λειτουργική πράξη: Για την παραμονή των Χριστουγέννων, η σειρά των ιδιόμελων τροπαρίων της πρώτης ώρας είναι: *Βηθλεέμ έτοιμάζου...*, *Τάδε λέγει Κύριος...*, *Νῦν προφητική πρόρρησις...* και της τρίτης ώρας *Οὗτος ὁ Θεός ἡμῶν...*, *Ἰωσήφ εἶπέ ἡμῖν...*, *Πρὸ τῆς γεννήσεως τῆς σῆς...*, και το αποστολικό ανάγνωσμα της τρίτης ώρας είναι από την προς Εβραίους 10:19 κ.εξ. (αντί προς Γαλάτας 3:23-29). Για την παραμονή των Θεοφανείων, η σειρά των ιδιόμελων τροπαρίων της τρίτης ώρας είναι: *Ἡ Τριάς ὁ Θεός ἡμῶν...*, *Ἐρχόμενος μετὰ σαρκός...*, *Ἡ τοῦ Προδρόμου καὶ Βαπτιστοῦ...* και της έκτης ώρας είναι: *Τάδε λέγει Κύριος...*, *Τὶ ἀναχαιτίζεις σου τὰ ὕδατα...*, *Σήμερον ἡ ψαλμική προφητεία...*
5. Τα τροπάρια τα σχετικά με την κάθε ώρα δεν αντικαθιστώνται με τροπάρια της ημέρας όπως την Μεγάλη Παρασκευή (βλέπε Γ.1.6, #5) αλλά καταλιμπάνονται.

6. Να σημειώσουμε ότι υπάρχει η παρακάτω πολύ ενδιαφέρουσα διάταξη η οποία επαναλαμβάνεται αυτολεξεί και για τις δύο παραμονές: «Ἐὰν δὲ φθάσῃ ἐν Σαββάτῳ ἢ Κυριακῇ, ποιουῦμεν τὴν ἀκολουθίαν τῶν τροπαρίων τῆ παρασκευῆ, γινομένης θ'.»⁵³ Αυτή η μαρτυρία είναι πολύ σημαντική διότι διατηρεῖ ένα σημαντικό στάδιο στην εξέλιξη της ακολουθίας των Μεγάλων Ὁρῶν. Με άλλα λόγια, το ιδιαίτερο περιεχόμενο των Μεγάλων Ὁρῶν αρχικά εισηλθε στην λειτουργική πράξη ως τετραπλή επανάληψη της λειτουργικής ενότητος ιδιόμελων τροπαρίων, προφητικού, αποστολικού και ευαγγελικού αναγνώσματος, εμβόλιμης μέσα στην συνηθισμένη ἢ καθημερινή τέλεση της ακολουθίας των ὡρῶν (ὅπως εἶδαμε και στο τυπικό της Μονῆς Ευεργέτιδος), την οποία το τυπικό της Μονῆς του Σωτήρος ονομάζει «ἀκολουθία τῶν τροπαρίων». Τα ιδιαίτερα στοιχεία αυτά τελικά εισηλθαν στις ὥρες και ἔτσι ἔδωσαν τον ιδιαίτερο χαρακτήρα των ὡρῶν της παραμονῆς των Χριστουγέννων και των Θεοφανείων, και λόγω του επιβλητικού τους χαρακτήρα και της συνάφειάς τους με τις μεγάλες αυτές δεσποτικές εορτές, τελικά ονομάστικαν «μεγάλες ὥρες».

Γ.3 Μεγάλες Ὁρες της Πεντηκοστής

Στο έντυπο Πεντηκοστάριο εκδόσεως Βενετίας του ἔτους 1552 (επανέκδοση 1579) το οποίο εκδόθηκε με την επιμέλεια του ιερέως Νικολάου του Μαλαξού συναντάται για πρώτη φορά «Ἀκολουθία τῶν Μεγάλων «Ὁρῶν τῆς παραμονῆς τῆς Ἁγίας Πεντηκοστής», η οποία προβλέπεται να τελείται την Παρασκευὴ προ της Πεντηκοστής, δηλαδή την

---

⁵³ Arranz, *Le Typikon du Monastère du Saint-Sauveur*, 80, 96.

Παρασκευή της ζ' εβδομάδος από του Πάσχα.⁵⁴ Η ακολουθία αυτή, σύνθεση του ιερέως Νικολάου Μαλαξού, αποτελεί προσπάθεια ανάδειξης της εορτής της Αγίας Πεντηκοστής επιχειρώντας την εναρμόνισή της με τις Μεγάλες Δεσποτικές εορτές του Πάσχα, Χριστουγέννων, και Θεοφανείων. Χρησιμοποίησε την ακολουθία των Μεγάλων Ωρών των Θεοφανείων ως βάση, όπως φαίνεται από την συγκριτική εξέταση των ιδιομέλων των δύο αυτών ακολουθιών.⁵⁵

Δ. ΘΕΟΛΟΓΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΩΝ ΜΕΓΑΛΩΝ ΩΡΩΝ

Οι Μεγάλες Ώρες της Μεγάλης Παρασκευής και της παραμονής των Χριστουγέννων και των Θεοφανείων εκφράζουν λειτουργικά το «ἀδιαλείπτως προσεύχεσθαι» όπως και οι καθημερινές ώρες. Άλλωστε είδαμε παραπάνω ότι οι Μεγάλες Ώρες δεν είναι παρά η σταδιακή «μετάλαξη» της ακολουθίας των καθημερινών ωρών ώστε το αγιογραφικό και υμνολογικό τους περιεχόμενο να σχετίζεται με την επερχόμενη μεγάλη δεσποτική εορτή. Θα μπορούσαμε να πούμε λοιπόν ότι οι ακολουθίες των Μεγάλων Ωρών της Μεγάλης Παρασκευής, της παραμονής των Χριστουγέννων και των Θεοφανείων δεν είναι παρά μια λειτουργική σπουδή στο νόημα κάθε μιάς εορτής, μέσα από την επιλογή των ψαλμών, των αγιογραφικών αναγνωσμάτων Παλαιάς και Καινής Διαθήκης, και των ιδιόμελων τροπαρίων.

---

⁵⁴ Για την ιστορία του εντύπου Πεντηκοσταρίου βλ. την εξαιρετική διδακτορική διατριβή του π. Ιωάννου Μεσολωρά, *Τὸ Ἐντυπο Πεντηκοστάριο καὶ ἡ Ἐκδοτικὴ Ἐξέλιξή του. Συμβολὴ στὴν Ἱστορία τοῦ Ὁρθόδοξου Ἑλληνικοῦ Λειτουργικοῦ Βιβλίου* (Αθήνα: ΕΚΠΑ –Θεολογικὴ Σχολή, Τμήμα Θεολογίας, 2003). Για την συγκεκριμένη έκδοση και την συμβολή του Μαλαξού βλ. σελίδες 179-220.

⁵⁵ Ἰωάννου Φουντούλη, *Κείμενα Λειτουργικῆς Τεῦχος Α': Ακολουθίαι τοῦ Νυχθημέρου* (Θεσσαλονίκη, 1994) 267-328, ἐδῶ 267. Βλ. ἐπίσης του ἰδίου, *Αἱ Μεγάλαι Ὁραὶ τῆς Μεγάλης Πέμπτης, Μεγάλης Παρασκευῆς καὶ Μεγάλου Σαββάτου* (Θεσσαλονίκη, 1964), καὶ πάλι του ἰδίου, «Αἱ Μεγάλαι Ὁραὶ τῆς Παραμονῆς τῆς Πεντηκοστῆς» *Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρίδα τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς* 16 (1970-1971) 139-168.

Η λειτουργική αυτή σπουδή δίδει την αφορμή και την ευκαιρία στοχασμού των πιστών πάνω στα εορταζόμενα σημαντικά γεγονότα της Θείας Οικονομίας, της Σταύρωσης (πάντα σε συνάρτηση με την Ανάσταση) της Γέννησης και της Βάπτισης του Χριστού. Η επιλογή συγκεκριμένων ψαλμών και παλαιοδιαθηκικών αναγνωσμάτων σχετικών με την κάθε εορτή υπογραμμίζει ότι ο Χριστός στον Σταυρό, ο Χριστός στην φάτνη, και ο Χριστός στον Ιορδάνη είναι ο Σωτήρας για τον οποίο προφήτευσαν οι προφήτες, είναι η πραγμάτωση της υπόσχεσης του Θεού για σωτηρία, είναι ο Λόγος του Θεού ο οποίος ενσαρκώθηκε και βαπτίσθηκε και σταυρώθηκε (και αναστήθηκε) για τη δική μας σωτηρία, όπως αναφέρουν και τα παρακάτω αποσπάσματα από τα ιδιόμελα τροπάρια (επιλογή): «...καὶ ὁ Θεὸς ἀνθρώποις ἐκ παρθένου πεφανέρωται, μορφωθεὶς τὸ καθ' ἡμᾶς καὶ θεώσας τὸ πρόσλημα...» (ιδιόμελο πρώτης ώρας Χριστουγέννων)· «...καὶ βαπτισθεὶς τὸ ἀνθρώπινον ἐκ δουλείας ἐρρύσατο, ὡς φιλόανθρωπος» (ιδιόμελο τρίτης ώρας Θεοφανείων).

Το βασικό λοιπόν θεολογικό μοτίβο στις ακολουθίες αυτές είναι η ανάμνηση της Γέννησης, της Βάπτισης, της Σταύρωσης ως γεγονότων τα οποία έγιναν εφ'άπαξ μιν, όχι όμως σαν μια ανάμνηση κάποιου γεγονότος στο βάθος της ιστορίας. Συμμετέχουμε ωσάν η Γέννηση, ή η Βάπτισις ή η Σταύρωσις του Χριστού να γίνεται σήμερα για μας, ἐξ ου και τα «σήμερον» στην υμνολογία μας, όχι ως επαναλαμβανόμενο γεγονός, αλλά ως συμμετοχή μας στη σωτηριολογική σημασία αυτών των εφ'άπαξ γεγονότων.

Στην υμνολογία (ιδιόμελα τροπάρια) ἔμφασις δίδεται στην ἄκρα συγκατάβασις του Θεοῦ Λόγου ο οποίος ἐγένε ἀνθρώπος και σταυρώθηκε για εμάς, για τη δική μας σωτηρία, ὅπως στα παρακάτω παραδείγματα στα οποία η ἄκρα συγκατάβασις εκφράζεται μέσα ἀπὸ μια σειρά ἀντιθέσεων:

«Σήμερον γεννᾶται ἐκ παρθένου ὁ δρακί τὴν πᾶσαν ἔχων κτίσιν (Χ3). Ράκει, καθάπερ βροτός, σπαργανοῦται ὁ τῆ οὐσία ἀναφής. Θεὸς ἐν φάτνῃ ἀνακλίνεται ὁ στερεώσας τοὺς οὐρανοὺς πάλαι κατ' ἀρχάς. Ἐκ μαζῶν γάλα τρέφεται ὁ ἐν τῇ ἐρήμῳ μάννα ὀμβρίσας τῶ λαῶ. Μάγους προσκαλεῖται ὁ νυμφίος τῆς Ἐκκλησίας. Δῶρα τούτων αἶρει ὁ υἱὸς τῆς παρθένου. Προσκυνοῦμέν σου τὴν γένναν, Χριστέ (Χ3). Δεῖξον ἡμῖν καὶ τὰ θεῖά σου Θεοφάνεια»· ιδιόμελο ἐνάτης ὥρας Χριστουγέννων.

«...ἐξίσταμαι καὶ φρίττω τὴν ἄκραν συγκατάβασιν· ὅτι οὐκ εἴωθα τὸν καθαρὸν ἀποπλύνειν, οὐκ ἔμαθον τὸν ἀναμάρτητον ἀποσμήχειν, ἀλλὰ τὰ ῥερωμένα σκευὴ ἐκκαθαίρειν. ...» ιδιόμελο ἑκτῆς ὥρας Θεοφανείων

«Σήμερον κρεμᾶται ἐπὶ ξύλου ὁ ἐν ὕδασι τὴν γῆν κρεμάσας (Χ3). Στέφανον ἐξ ἀκανθῶν περιτίθεται ὁ τῶν ἀγγέλων βασιλεὺς. Ψευδῆ προρφύραν περιβάλλεται ὁ περιβάλλων τὸν οὐρανὸν ἐν νεφέλαις. Ράπισμα κατεδέξατο ὁ ἐν Ἰοδράνῃ ἐλευθερώσας τὸν Ἀδάμ. Ἥλοις προσηλώθη ὁ νυμφίος τῆς Ἐκκλησίας. Λόγῃ ἐκεντήθη ὁ Υἱὸς τῆς παρθένου. Προσκυνοῦμέν σου τὰ πάθη, Χριστέ (Χ3). Δεῖξον ἡμῖν καὶ τὴν ἔνδοξόν σου ἀνάστασιν»· ιδιόμελο ἐνάτης ὥρας Μεγάλῆς Παρασκευῆς.

Ἡ σπουδὴ αὐτῶν των σωτηριοειδῶν γεγονότων τῆς ἀκρας συγκατάβασης τοῦ Θεοῦ μας οδηγεῖ στο να προσφέρουμε συνειδητὰ λατρεία στο Θεό, ως ευχαριστία για την ἀμετρον ἀγάπη Του και το ἔλεός Του, ως την ελάχιστη δυνατὴ ανταπόκρισή μας στην κένωσή Του, ὅπως φαίνεται ἀπὸ την υμνολογία των ημερῶν (επιλογή): «Θάμβος ἦν κατιδεῖν τὸν οὐρανοῦ καὶ γῆς ποιητὴν ἐπὶ σταυροῦ κρεμᾶμενον· ἥλιον σκοτισθέντα τὴν ἡμέραν δὲ πάλιν εἰς νύκτα μετελθοῦσαν καὶ τὴν γῆν ἐκ τάφων ἀναπέμπουσιν σώματα νεκρῶν· μεθ' ὧν προσκυνοῦμέν σε· σῶσον ἡμᾶς»· ιδιόμελο ἐνάτης ὥρας Μεγάλῆς Παρασκευῆς· «...καὶ ἡμεῖς μελωδοῦμεν· Τριάς ἁγία, σῶσον τὰς ψυχὰς ἡμῶν»· ιδιόμελο τρίτης ὥρας Χριστουγέννων· «...καὶ εὐσεβῶς προσκυνοῦντες πίστει ἀνυμνήσωμεν...»· ιδιόμελο ἑκτῆς ὥρας Χριστουγέννων· «...Διὸ εὐσεβῶς, πιστοί, συνελθόντες, προσκυνήσωμεν τοῦ Χριστοῦ τὴν γέννησιν.»· ιδιόμελο ἐνάτης ὥρας Χριστουγέννων.

Τέλος, ἡ σπουδὴ αὐτῆ των σωτηριοειδῶν γεγονότων τῆς Θεῖας Οικονομίας, τῆς Γέννησης, τῆς Βάπτισης, και τῆς Σταύρωσης και ἡ συνεπαγομένη ἀληθινὴ και ελικρινὴς

λατρεία του Θεού ολοκληρώνεται και γίνεται πραγματική μόνο όταν επιφέρει την προσωπική εν Χριστώ μεταμόρφωση και αλλοίωση, όπως πολύ όμορφα εκφράζεται στο παρακάτω ιδιόμελο τροπάριο της έκτης ώρας των Χριστουγέννων:

«Δεῦτε, πιστοί, ἐπαρθῶμεν ἐνθέως καὶ κατίδωμεν συγκατάβασιν θεϊκὴν ἄνωθεν ἐν Βηθλεὲμ πρὸς ἡμᾶς ἐμφανῶς· καὶ νοῦν καθαρθέντες, τῷ βίῳ προσενέγκωμεν ἀρετὰς ἀντὶ μύρου, προευτρεπίζοντες πιστῶς τῶν γενεθλίων τὰς εἰσόδους, καὶ τῶν ψυχικῶν θησαυρισμάτων, κράζοντες· ἐν ὑψίστοις δόξα Θεῷ ...»